

Олексій Сокирко

Українська кирилична палеографія XI - XVIII століть

**Електронний посібник для самостійної роботи студентів
спеціальності В 9 “Історія та археологія”
першого (бакалаврського) рівня навчання**

Автор-упорядник: **Сокирко Олексій Григорович**, доктор історичних наук,
доцент, доцент кафедри давньої та нової історії України

затверджено засіданням кафедри давньої та нової історії України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, протокол №
12 від 18 червня 2025 р.

схвалено наково-методичною комісією історичного факультету Київського
національного університету імені Тараса Шевченка, протокол № 1 від 28
серпня 2025 р.

Мета дисципліни “Українська кирилична палеографія” полягає у формуванні в студентів комплексу знань і навичок дослідження зовнішніх ознак рукописних пам'яток, історію походження письма, його еволюцію, стилістичні особливості з метою правильного прочитання текстів та їхньої історичної атрибуції.

Навчальна дисципліна передбачає прищеплення студентам базових навичок при роботі з оригінальними рукописними джерелами на основі їх зовнішнього аналізу; застосування комплексної атрибуції писемних пам'яток з урахуванням сучасних стандартів історичного джерелознавства. Курс має на меті сформувати практичні навички роботи з рукописними джерелами, у поєднанні з іншими формами джерелознавчої критики; прищепити студентам елементарні прийоми археографічного опрацювання джерел.

Завдання (навчальні цілі): полягають у виробленні у студентів навички самостійної роботи з джерелами означеної доби та способів аналізу різнопланових історичних документів і пам'яток. На прикладі вивчення історії стилів, матеріалів та знарядь письма, різних типів писемних пам'яток прищепити уявлення про багатоманітність відображення конкретної доби в писемних історичних джерелах. Спрямувати систему аналізу студентами історичних джерел із залученням широкого кола спеціальних історичних дисциплін. Привчити до серйозного сприйняття історії як науки, що потребує значної кількості спеціальних знань, занурення у специфіку документу, студіювання мов (давньоруської, давньоукраїнської, польської, латини).

Структура курсу

Змістовий модуль 1 Базові методики палеографічного аналізу		Змістовий модуль 2 Рукописні практики і стилі в XI — XVIII ст.		Екзамен
30 залікових балів (максимум)		30 залікових балів (максимум)		
Самостійна робота	Модульний контроль	Самостійна робота	Модульний контроль	40 балів (максимум)
20 (максимум)	10 (максимум)	20 (максимум)	10 (максимум)	

Рекомендовані джерела

Основні:

Дубровіна Л., Гальченко О. Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. – К., 1992.

Захарчишина П. Палеографічні особливості львівського письма XVI – XVII ст. // Історичні джерела та їх використання. – К., 1964. – Вип.1.

Панащенко В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. – К., 1974.

Сокирко О. Українська кирилична палеографія XI – XVIII ст. Навчальний посібник. – Київ, 2016.

Додаткові:

Белей Л. Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови. – К, 2015.

Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. – К., 1998.

Вспомогательные исторические дисциплины: Историография и теория. – К., 1988.

Кісь Я. Палеографія. – Львів, 1975.

Кріль М. Основи палеографії. – К., 1995.

Пухнер М. Писаний світ. – К., 2022.

Що таке палеографія?

Палеографія (з грецьк. *παλαιός* — давній та *γράφω* — писати) є спеціальною історично-філологічною дисципліною, яка вивчає зовнішні ознаки рукописних пам'яток. Історію походження письма, його еволюцію, характерні особливості з метою правильного прочитання текстів, встановлення їхньої приналежності, часу створення й авторства.

Об'єктом вивчення палеографії є стародавнє письмо. Вивчаючи *зовнішні ознаки рукописів, способи письма, його графічний склад й еволюцію, систему розділових знаків, індивідуальні почерки, матеріали (папірус, пергамент, береста, папір) й знаряддя письма (калами, стилоси, гусячі пера, олівці), фарби, чорнила, оздоблення рукописів (орнаменти, заставки, ініціали), водяні знаки на папері (філіграні), оправы рукописів*, палеографи одержують данні, необхідні для атрибуції тексту, його правильного прочитання, встановлення автентичності, місця й часу його створення, авторства. Такий аналіз уможливорює та обставина, що письмо є історично змінюваним феноменом культури. Для рукописів кожного історичного періоду характерні свої палеографічні властивості, котрі закріплюються в кожній з перелічених вище ознак.

СОБОРИ И ПОСЛАВЛЕНІЯ

Иже и Божества Божия

Иже Божества Божия Иже Божества Божия Иже Божества Божия

Иже Божества Божия Иже Божества Божия Иже Божества Божия

Иже Божества Божия

Иже Божества Божия Иже Божества Божия Иже Божества Божия

Иже Божества Божия

Иже Божества Божия Иже Божества Божия Иже Божества Божия

Иже Божества Божия Иже Божества Божия Иже Божества Божия

Иже Божества Божия Иже Божества Божия Иже Божества Божия

Иже Божества Божия Иже Божества Божия Иже Божества Божия

Иже Божества Божия Иже Божества Божия Иже Божества Божия

Иже Божества Божия Иже Божества Божия Иже Божества Божия

stede wos
maek ze-
. Oltan
pck wi d
re d l i r d
apierug o
at. xai m
aq h n m
di en tenn
wi d k b o
offelari e
wif Gneye

[illegible]

Практичні завдання палеографії:

правильне прочитання текстів;

визначення оригіналу, копії, дублікату;

встановлення автентичності пам'ятки;

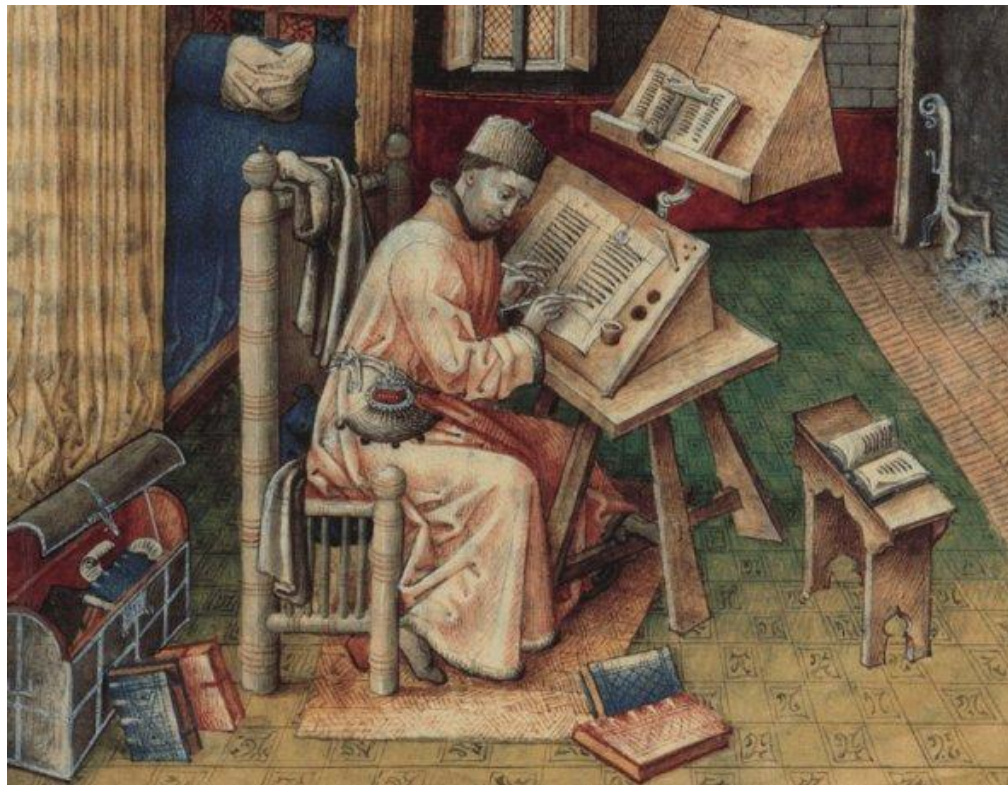
датування;

з'ясування авторства;

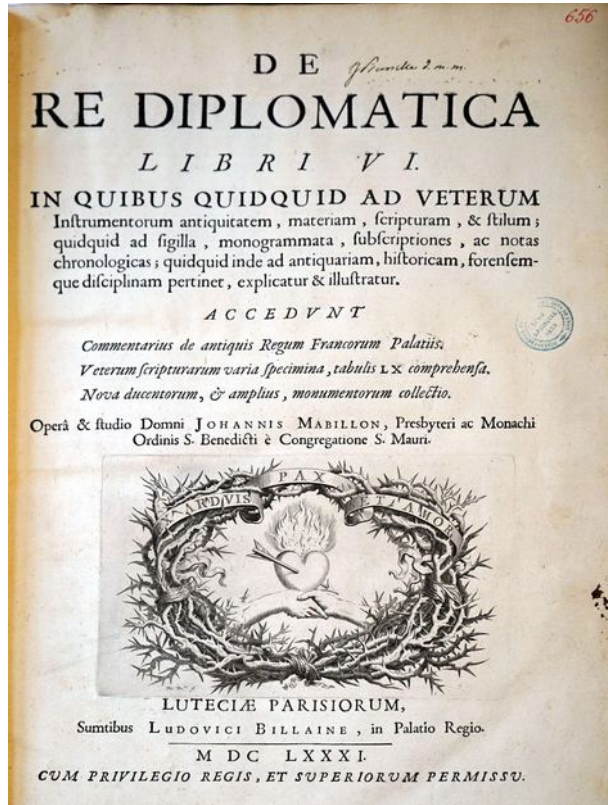
реконструкція втрачених давніх текстів, первісних редакцій, протографів;

реконструкція процесу створення рукопису

Народження та розвиток палеографії як спеціальної історичної дисципліни

Жан Мабільон (1632-1707)

De re diplomatica
libri sex (1681)

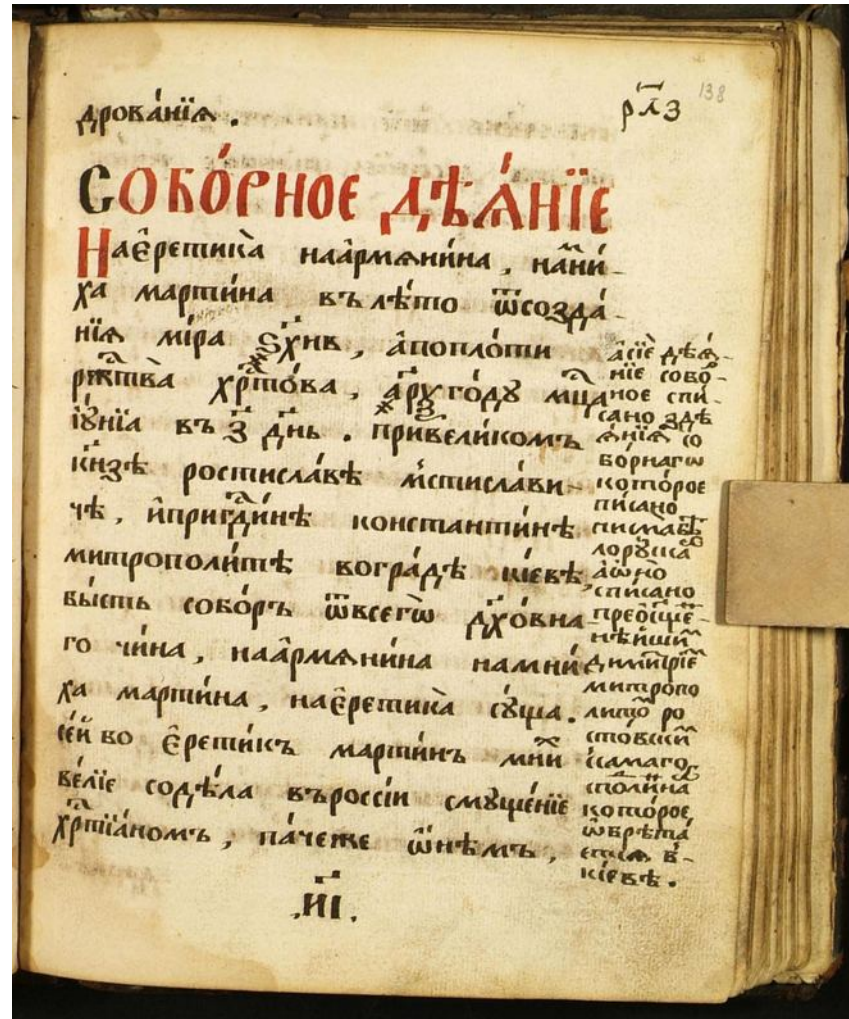
Бернар де Монфокон (1655-1741)

Palæographia Græca, sive de ortu et progressu
literarum Græcarum (1708)

Соборне діяння на єретика Армянина, на мніха
Мартина. Пітирим (архиепископ
Нижегородський і Алатирський). «Объявление о
сложении перстов десныя руки на знамение
честнаго креста. Ответы игумена Питирима града
Переславля монастыря Николаевского»
(рукопис XVIII ст.)

На полях напис, зроблений Пітиримом: «А сие Деяние
соборное списано з Деяния соборнаго, которое писано
писма белорускаго, а оно списано преосвященнейшим
Димитрием митрополитом Ростовским с самого
сподлина, которое обретається в Киеве».

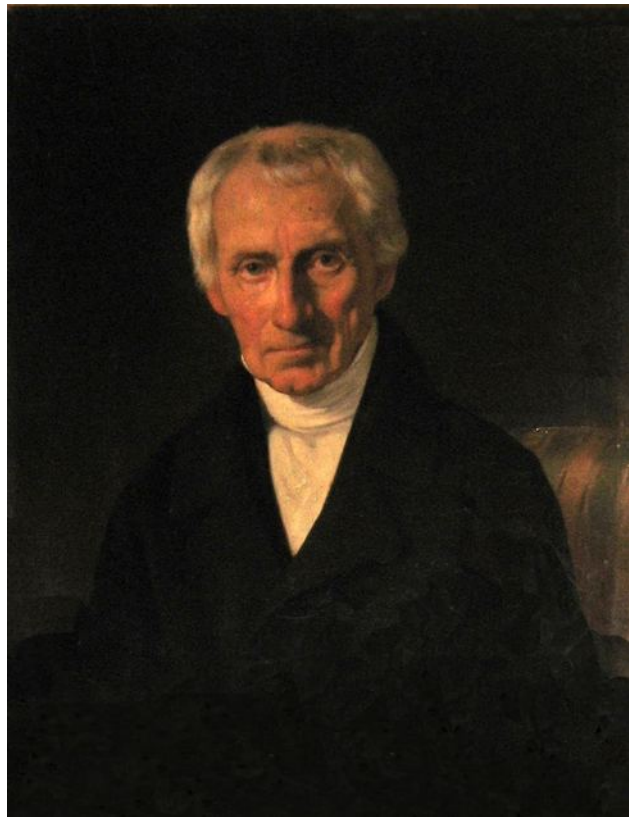

митрополит Євгеній (Болховітінов) (1767-1837)

Примечания на грамату великаго князя Мстислава
Володимировича, и сына его Всеволода
Мстиславича, удельнаго князя новгородскаго,
пожалованную Новгородскому Юрьеву монастырю
(1818)

https://azbyka.ru/otechnik/Evgenij_Bolhovitinov/pri_mechanija-na-gramotu-velikogo-knjazja-mstislava-volodimirovicha-i-syna-ego-vsevoloda-mstislavicha/

Денис Зубрицький
(1777-1862)

Осип Бодянський
(1808-1877)

Йоахім Лелевель (1786-1861)

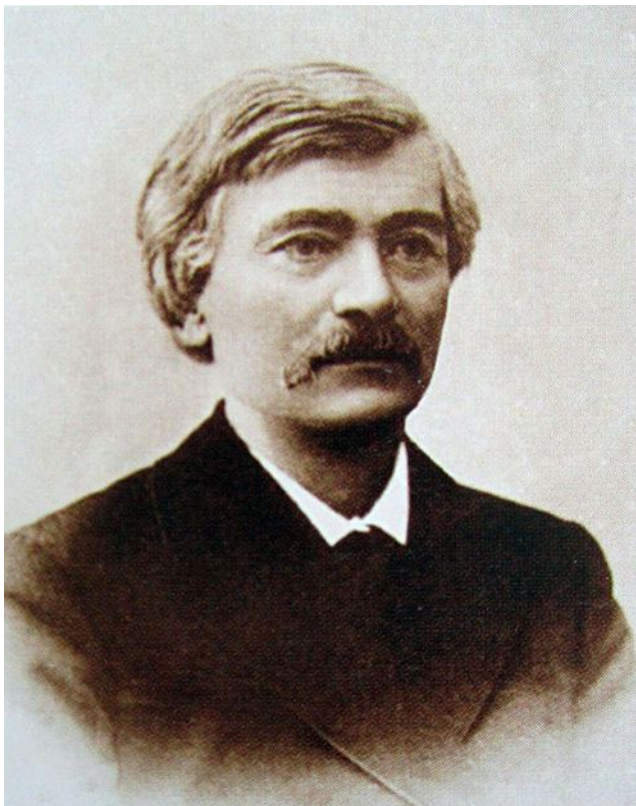

Ігнацій Данилович (1787-1843)

**Тимчасова комісія для
розгляду давніх актів
(1843)**

**Центральний архів
давніх актів у Києві
(1852)**

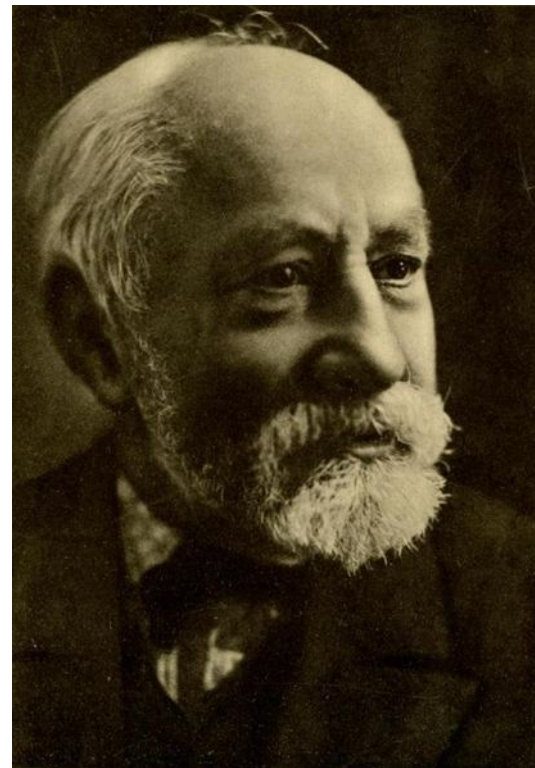

**Володимир Антонович
(1834-1908)**

**Ізмаїл
Срезневський
(1812-1880)**

**Олексій Соболевський
(1857-1929)**

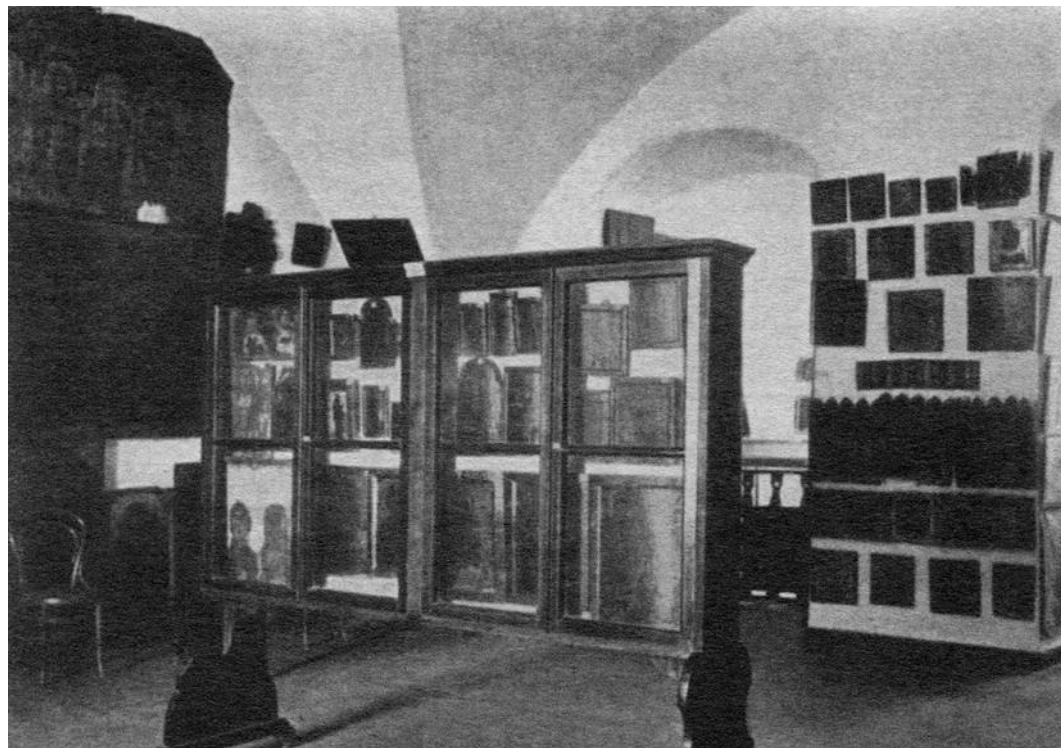

Євфимій Карський
(1861-1931)

Іван Каманін
(1850-1921)

**Київський археологічний
інститут 1918-1924**

Джерелознавча періодика 1930-1990-х рр.

**Микола Геппенер
(1901-1971)**

**Ульяна Єдлінська
(1924-2016)**

Історичні типи письма та їх розвиток

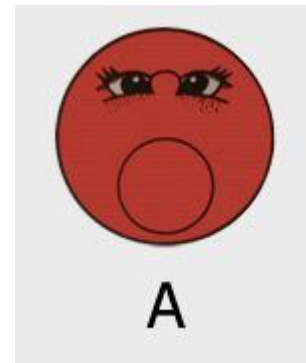

Письмо, як феномен людської культури

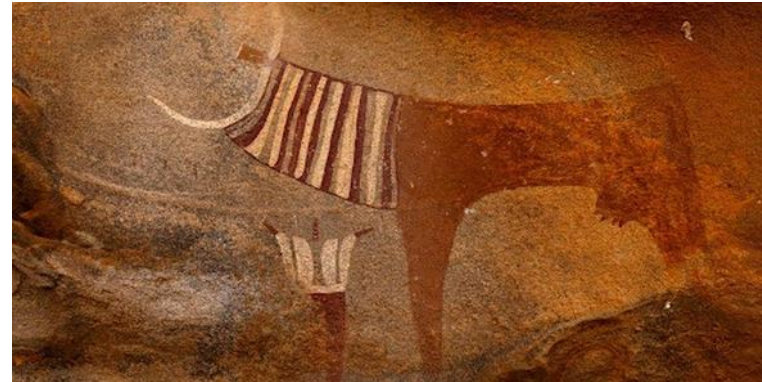
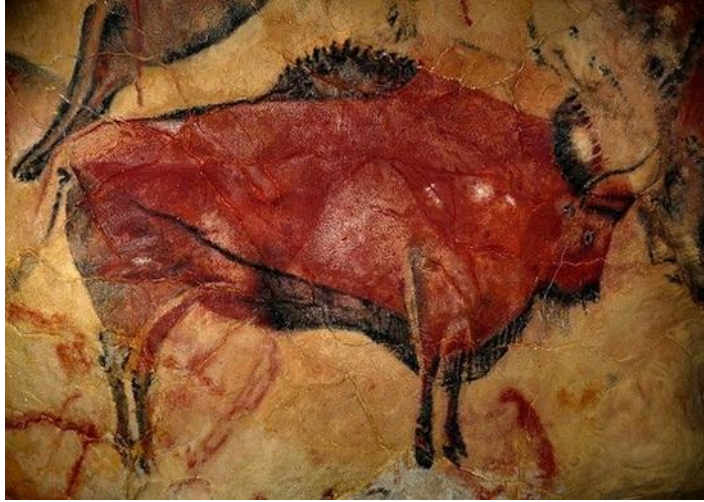
Письмо - знакова система, призначена для фіксації, збереження та передачі мовної, мисленнєвої та інших видів інформації.

Графема - базова одиниця письма, мінімально значимий символ, поєднання та комбінації яких, згідно певних правил, здатні передавати змістові одиниці та усне мовлення **А а**

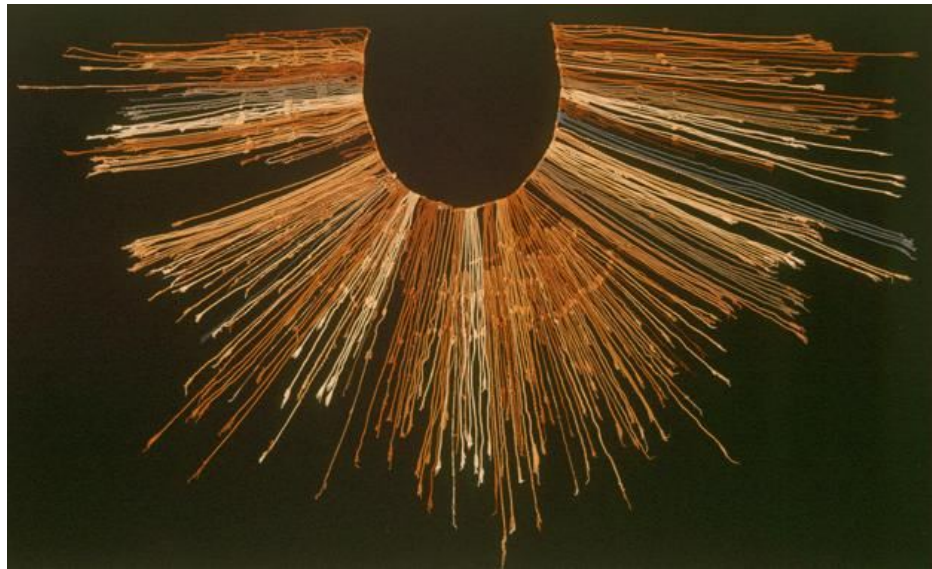
Аллофон - звук усного мовлення, який передає графема

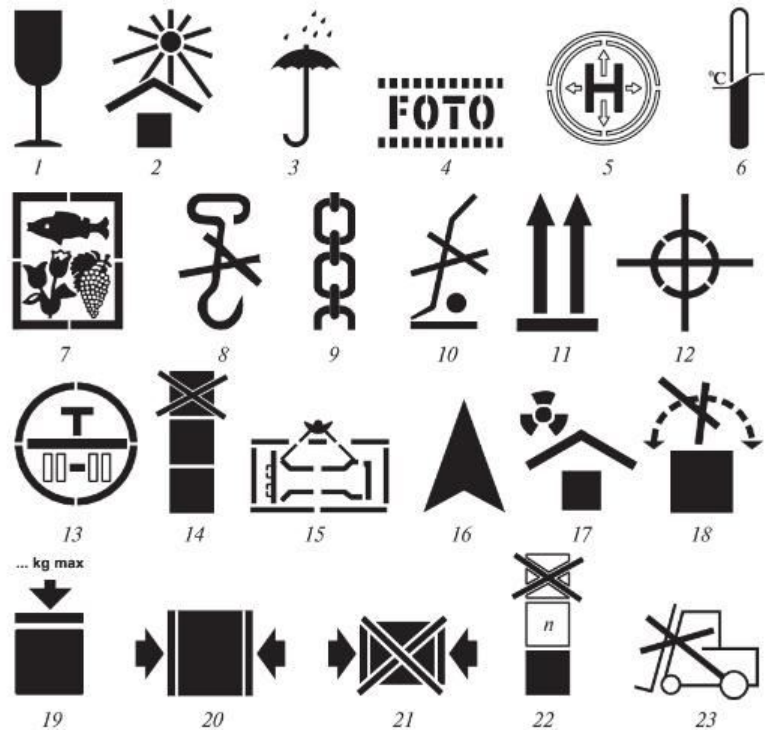
Письмо та мнемотехніка I

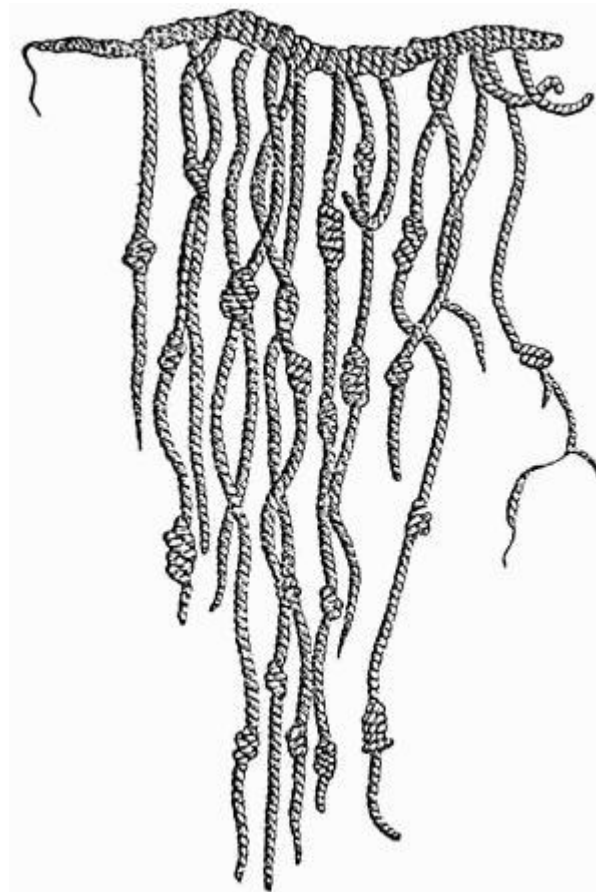
Письмо та мнемотехніка II

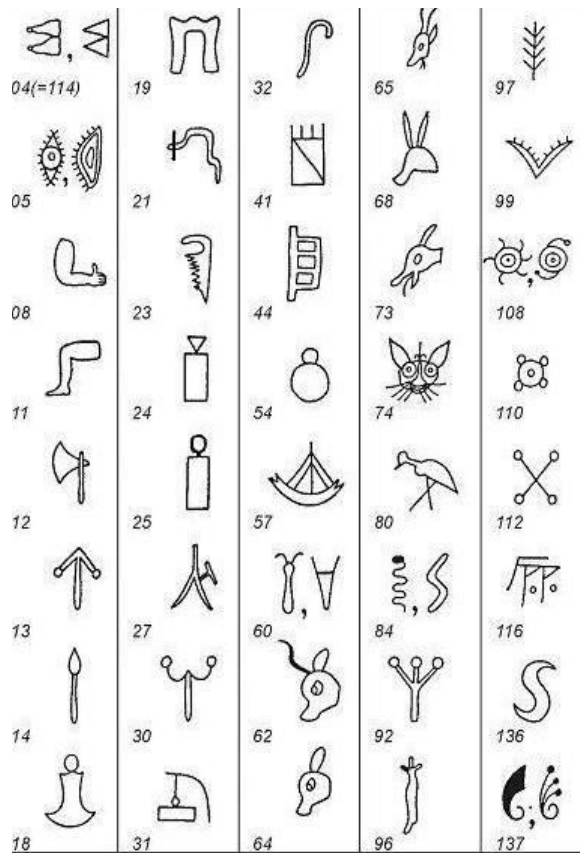
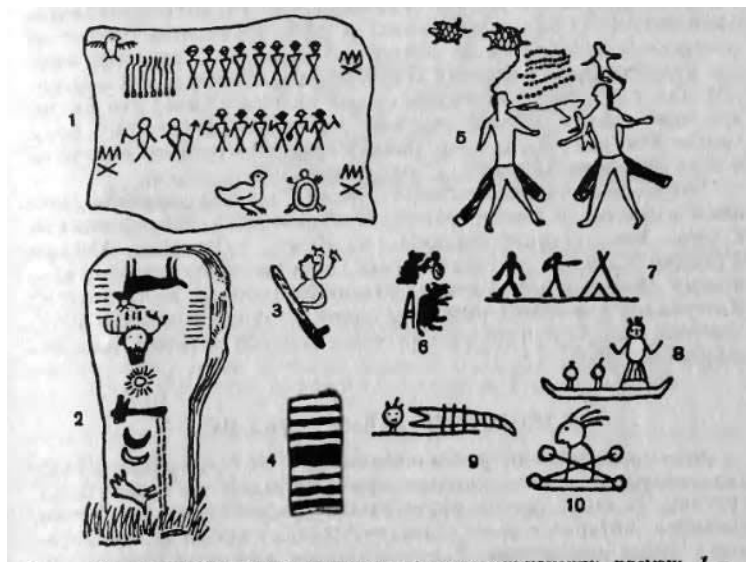
Письмо та мнемотехніка III

Предметне писмо

Піктографічне письмо

Ієрогліфічне письмо І

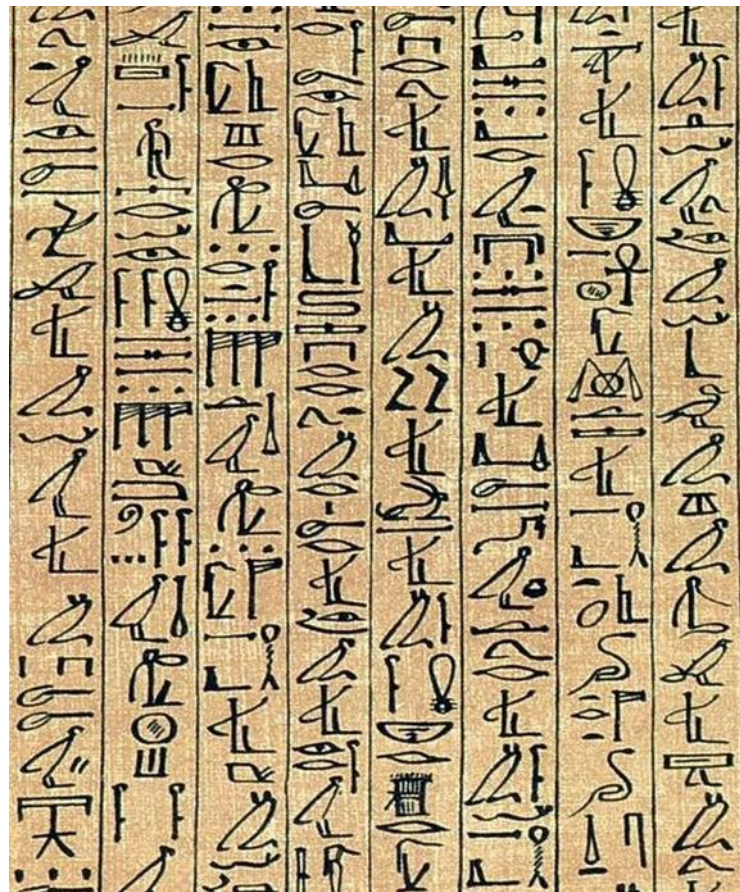
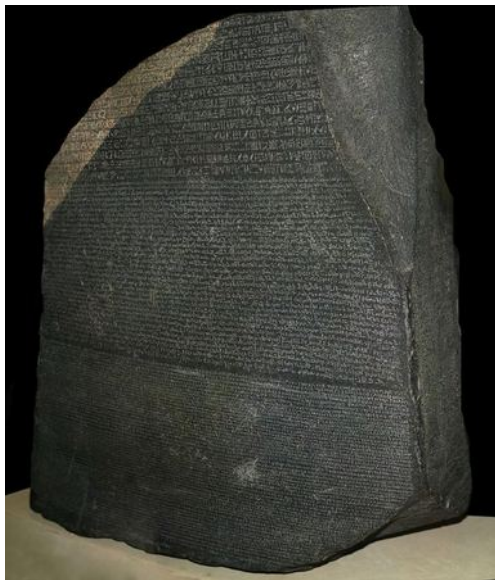
№ I. CRETAN HIEROGLYPHS OR CONVENTIONALIZED PICTOGRAPHS.
A. ENGRAVED ON SIGNETS. B. INSCRIBED ON CLAY TABLETS & SEALINGS. X. WANTING IN ONE OR THE OTHER CLASS.

A.	B.	A.	B.	A.	B.	A.	B.
1.	X	15.		29.		43.	
2.		16.	X	30.		44.	
3.	X	17.	X	31.	X	45.	X
4.	X	18.		32.		46.	
5.	X	19.		33.	X	47.	
6.	X	20.	X	34.	X	48.	X
7.	X	21.	X	35.	X	49.	X
8.	X	22.	X	36.	X	50.	X
9.	X	23.	X	37.	X	51.	X
10.	X	24.	X	38.	X	52.	X
11.	X	25.	X	39.	X	53.	X
12.	X	26.	X	40.	X	54.	X
13.	X	27.	X	41.	X	55.	X
14.	X	28.	X	42.	X	56.	X

№ II. CRETAN HIEROGLYPHS O
A. ENGRAVED ON SIGNETS. B. INSCRIBED ON CLAY TA!

A.	B.	A.	B.	A.	B.
71.	X	85.	X	99.	X
72.	X	86.	X	100.	X
73.	X	87.	X	101.	X
74.	X	88.	X	102.	X
75.	X	89.	X	103.	X
76.	X	90.	X	104.	X
77.	X	91.	X	105.	X
78.	X	92.	X	106.	X
79.	X	93.	X	107.	X
80.	X	94.	X	108.	X
81.	X	95.	X	109.	X
82.	X	96.	X	110.	X
83.	X	97.	X	111.	X
84.	X	98.	X	112.	X

Ієрогліфічне письмо II

Складове (силабічне) письмо

Hiragana

あ a	い i	う u	え e	お o
か ka	き ki	く ku	け ke	こ ko
さ sa	し shi	す su	せ se	そ so
た ta	ち chi	つ tsu	て te	と to
な na	に ni	ぬ nu	ね ne	の no
は ha	ひ hi	ふ fu	へ he	ほ ho
ま ma	み mi	む mu	め me	も mo
や ya		ゆ yu		よ yo
ら ra	り ri	る ru	れ re	ろ ro
わ wa				を wo
ん n				

Katakana

ア a	イ i	ウ u	エ e	オ o
カ ka	キ ki	ク ku	ケ ke	コ ko
サ sa	シ shi	ス su	セ se	ソ so
タ ta	チ chi	ツ tsu	テ te	ト to
ナ na	ニ ni	ヌ nu	ネ ne	ノ no
ハ ha	ヒ hi	フ fu	ヘ he	ホ ho
マ ma	ミ mi	ム mu	メ me	モ mo
ヤ ya		ユ yu		ヨ yo
ラ ra	リ ri	ル ru	レ re	ロ ro
ワ wa				ヲ wo
ン n				

 ,
 B
 G
 D
 H
 W
 Z
 Ḥ

	T
	Y
	K
	L
	M
	N
	S
	,

P	2
S	3
Q	4
R	5
Š	6
T	7

[illegible]

Матеріали та знаряддя письма

Матеріали письма

матеріальні носії, на яких виконувалися написи

камінь

дерево

кора

глина

кістка

метал

епіграфіка, графітологія, берестологія, папірологія

Папірус

Елліністичний папірус з
описами подвигів Геракла, III
ст.до н.е.

Нільська річкова осока

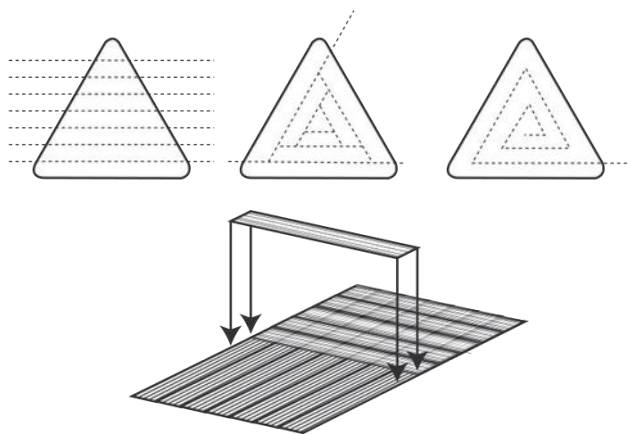

схема обробки очеретяної
волокнини й склеювання
папірусних аркушів

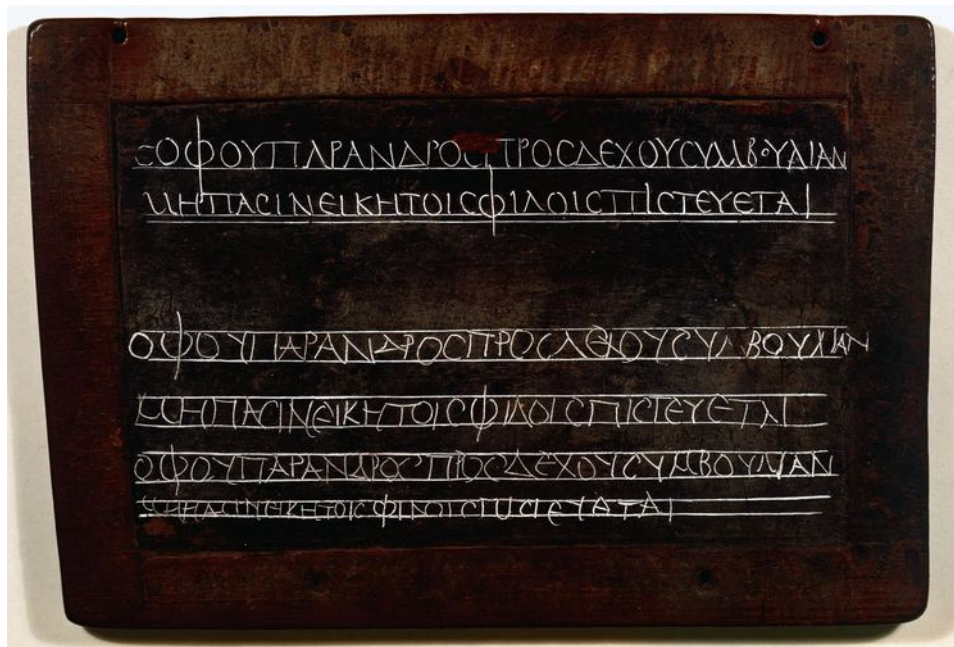
Воскові (вощені) таблички (цери)

цѣра (від лат. *tabula cerata*; грец.
κηρωμένη πινακίδα)

Вощені таблички

Шкільна цера 2 ст. з віршем Менандра

Помпейська фреска із зображенням
цери та веллумів

Вощені таблички

Хільдегарда Бінгенська, XIV ст.

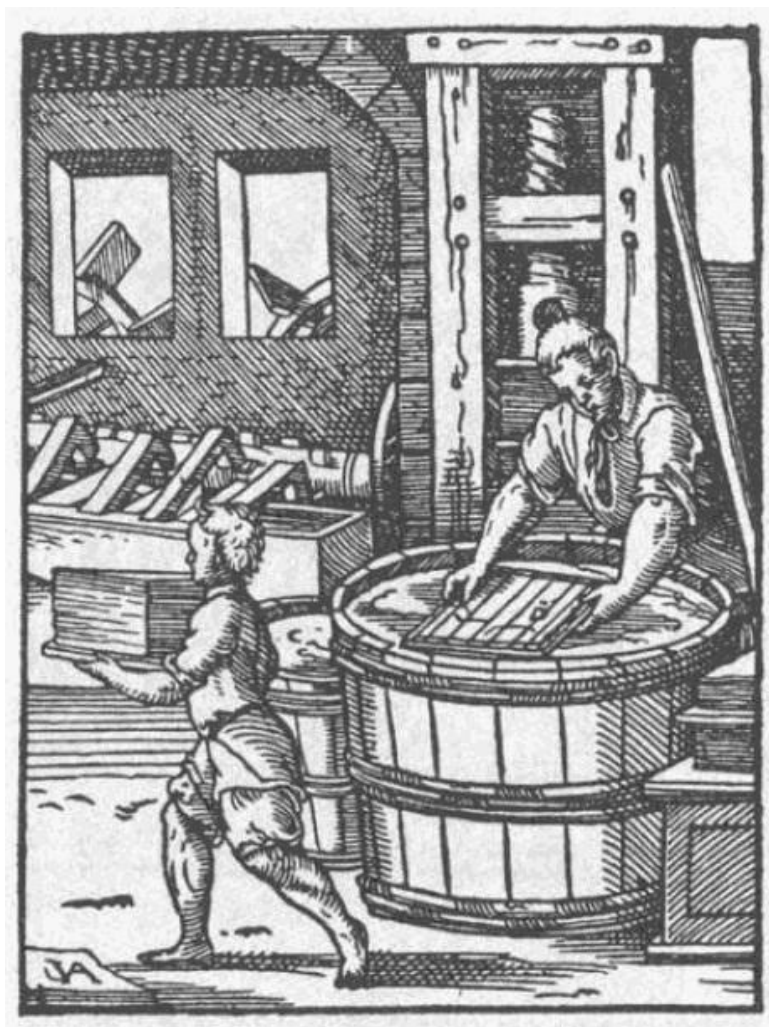
Пергамент

Pergament, з грецьк. Πέργαμον, Пергамон

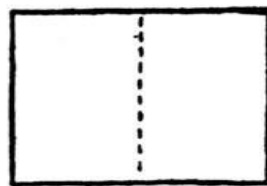

Папір

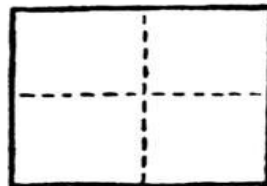

Формати паперу

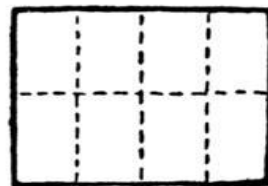
- *ін-пано* (лат. in piano, от planum - площа) - формат в цілий розгорнутий аркуш;
- *ін-фоліо* (лат. in folio, от folium - аркуш) - формат в 1/2 аркуша, після фальцювання в один згин;
- *ін-кварто* (лат. in quarto) - формат 1/4 аркуша, після фальцювання в два згини;
- *ін-октаво* (лат. in octavo) - формат у 1/8 аркуша, після фальцювання в три згини.

folio folding.

Quarto folding.

Octavo folding.

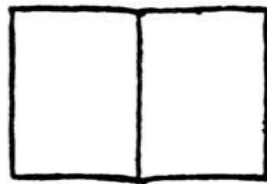
folio (section).

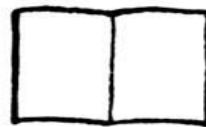
Quarto section.

Octavo section.

folio "opening".

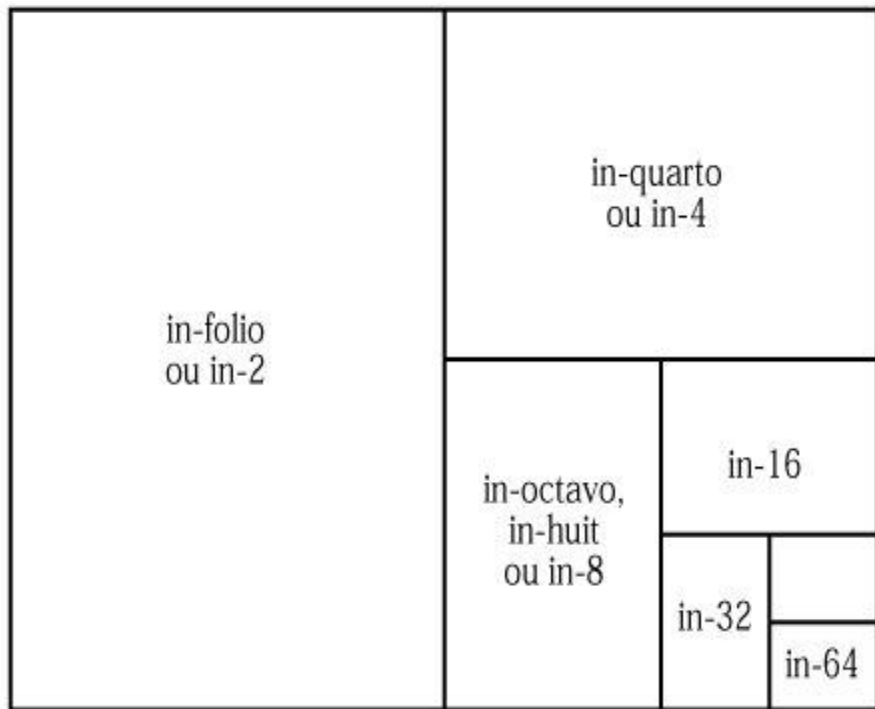

*Quarto
"opening".*

*Octavo
"opening".*

Формати паперу

Співвідношення європейських форматів книг

Слов'янська "дестная" система	Західноєвропейська "дольова" система	Градусна система	Висота книжкового блоку (см)
Дестний аркуш	Ін-плано	2°	Більше 28
В десть	Ін-фоліо	4°	25-27
В полдесть	Ін-кварто	8°	20-24
В четверть десть	Ін-октаво	12°	19-20
В осьм десть	Ін-діодесімо	16°	11-18
		32°	Менше 10

Філіграні

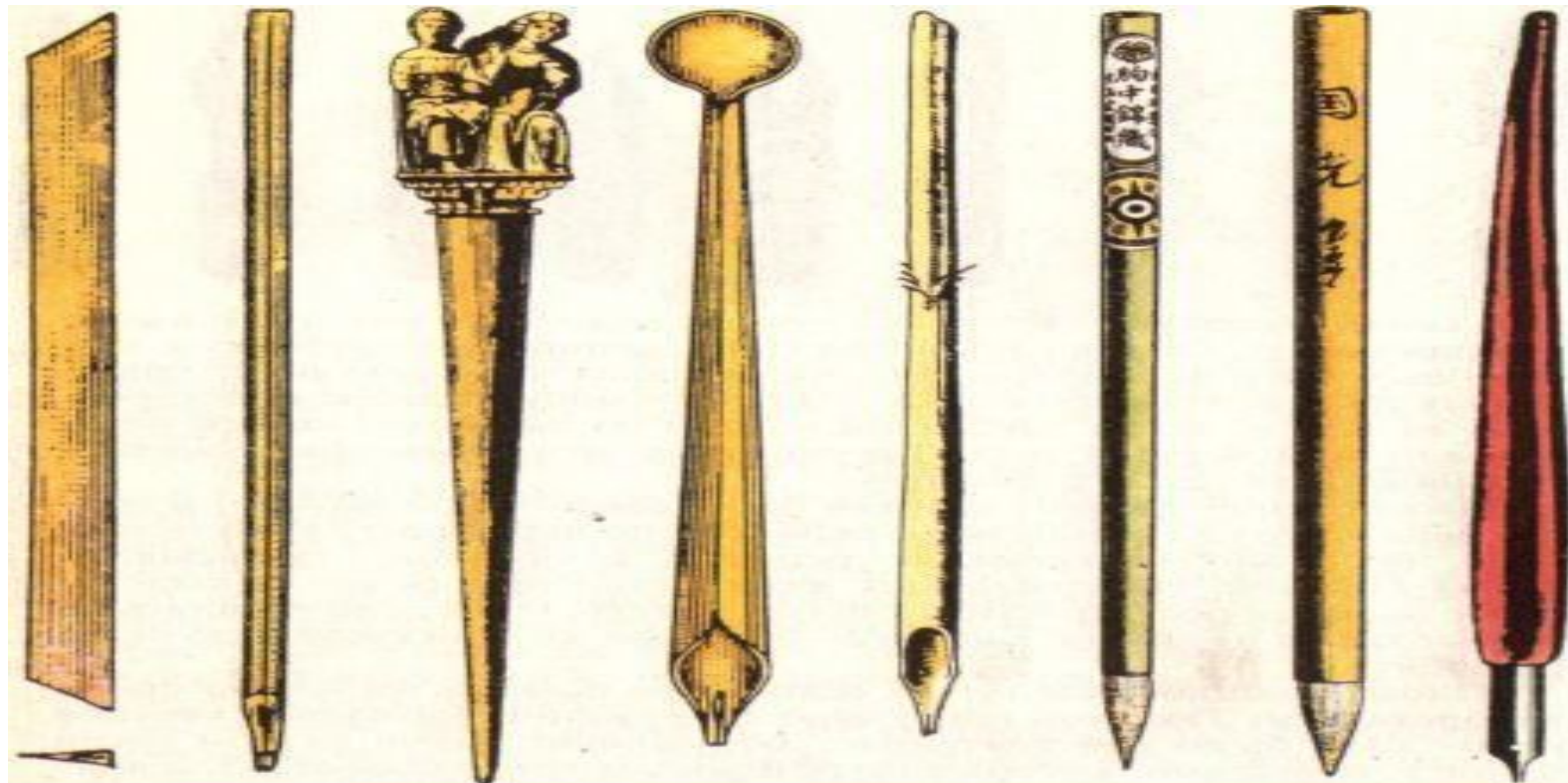
Знаряддя письма

сукупність інструментів для рукописання, їхнього виготовлення,
направи

барвники

пристрої для письма

Калам

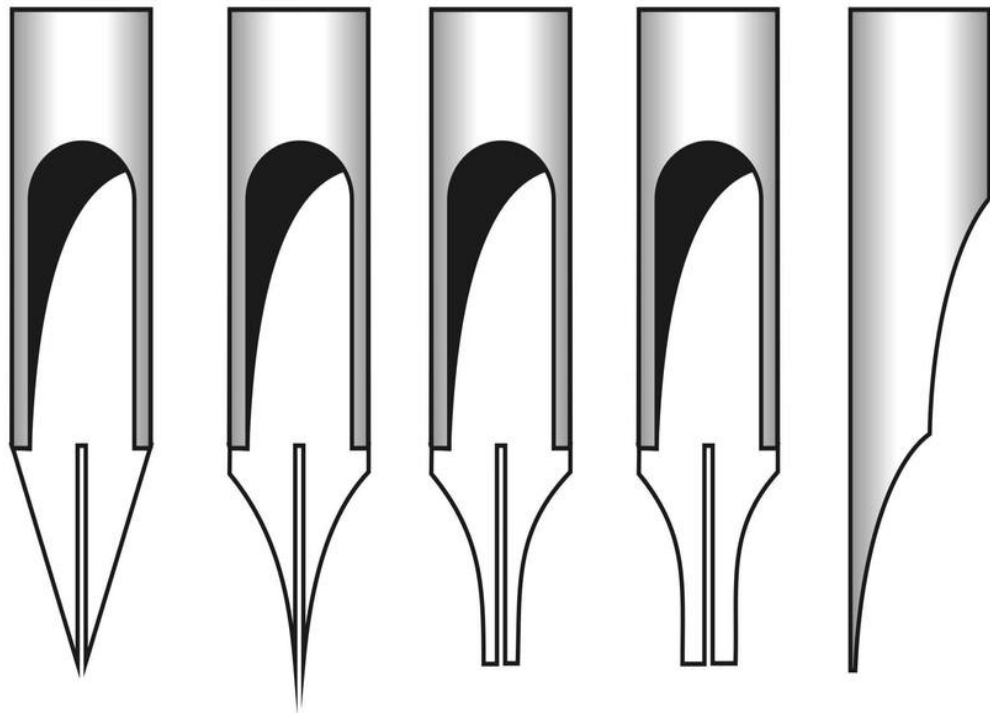
Ніс тв е тв
о е м д к

Стилос

Пташине перо

Salles	Donna	Gregorio	Salles	Humboldt	Donat	Donat	Christ	11	12	017	35	45	46	54 A	57	58	59
17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34

61	63	63 A	65	66	675	76	80	83	86	88	93	96	111	137	166	181	197
22	24	22	22.2	22.2	22.4	23	24	25	27	28.2	32	37	35.5-44	39	37	37.5-54	37

Kugelspitzfedern - Plumes à pointes boules

190	231	232	380	1355	1867	47	326	600	606	621	622	625	628	1091	1500
EF	EF	EF	EF	EF	EF	EF	EF	EF	EF - F	EF - F	EF	EF	EF	Beethoven EF	EF

Federn mit schräger Spitze · Plumes à pointes obliques

5	106	106.5	107	241	242	243	775	776	777	X	785	790	808.6	808.7	808.8	808.9
---	-----	-------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	---	-----	-----	-------	-------	-------	-------

01234 56789

Federn für die neue Schulschrift - Plumes pour la nouvelle écriture d'école

S3	S4	S5	S6	S10	S11	S13	S14	S15	S16	S17	S19	S20	S21	S25	S26	S27	S28
----	----	----	----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Durchschreibefedern
Plumes à décalquer

Noten
feder
Plume &
spring in
Musique

Zeichenfedern
Plumes à dessin

Rundschriftfedern · Plumes de ronde

Unter
feder
Plume
réserve

84	404	90	84	140	141	142	1	1½	2	2½	3	3½	4	4½	5	5½	6	60
----	-----	----	----	-----	-----	-----	---	----	---	----	---	----	---	----	---	----	---	----

Rundschriftfedern - Plumes de ronde

Plattenfedern - Plumes pour traits à filets

[illegible]

Plakat-Breitfedern · Plumes pour traits à bandes

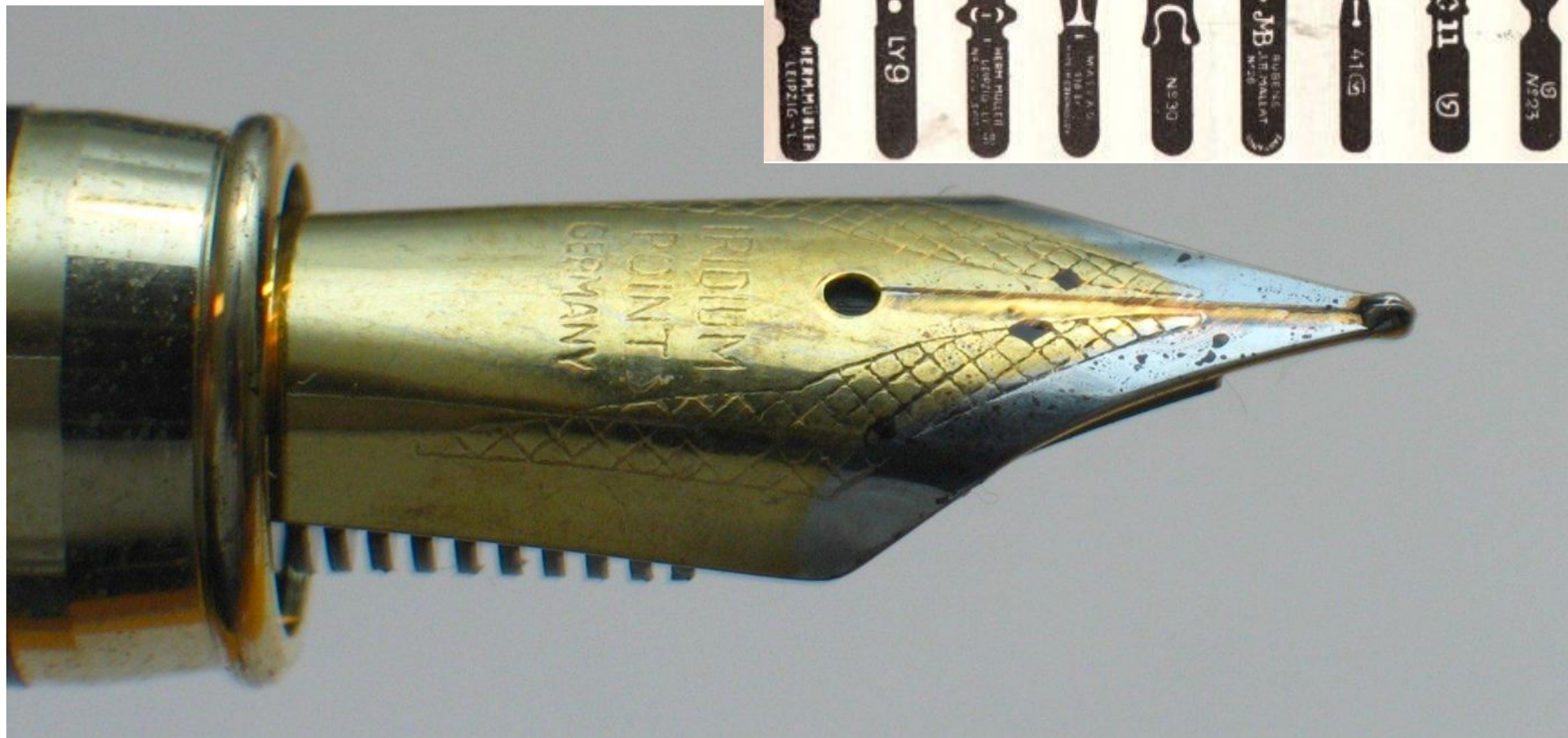

50 A	60 A	80 A	100 A	120 A	150 A	200 A
------	------	------	-------	-------	-------	-------

91007, KG, WG

Sammlung Stöck
Inv.-Nr.: 3

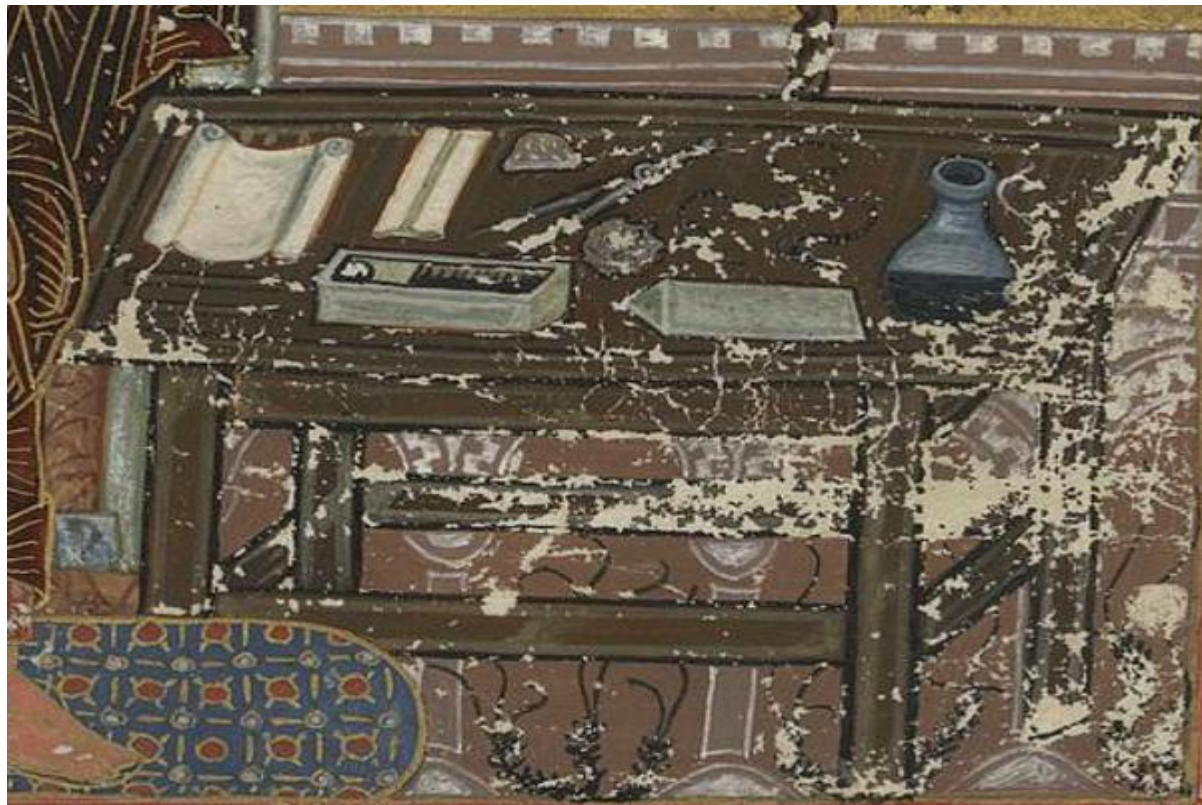
“Вічне” перо

Олівець

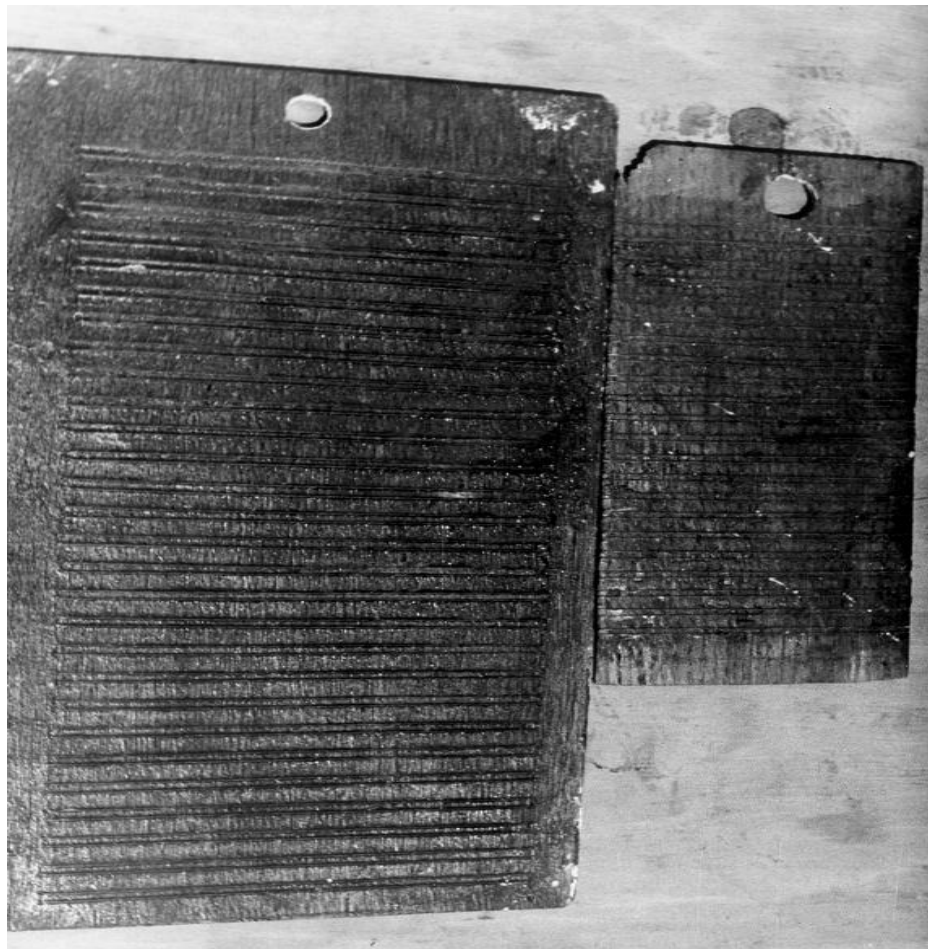

Писарське приладдя

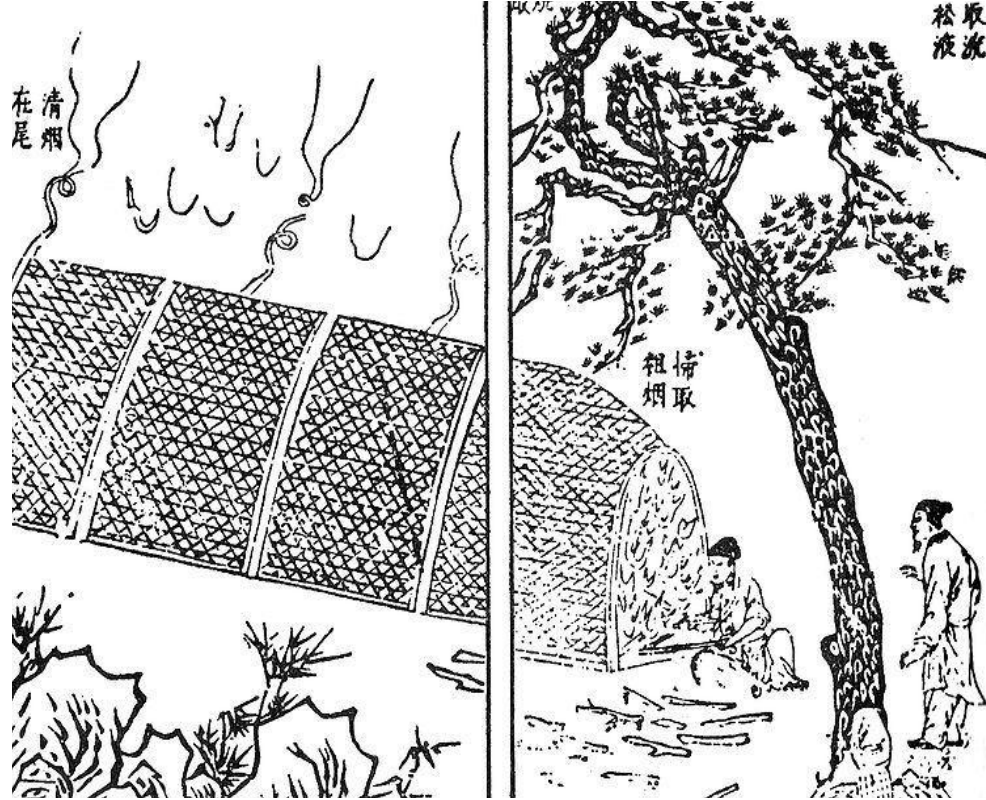

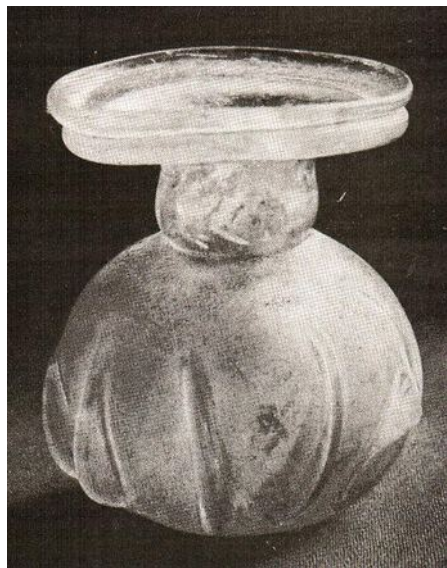
Карамса

Туш

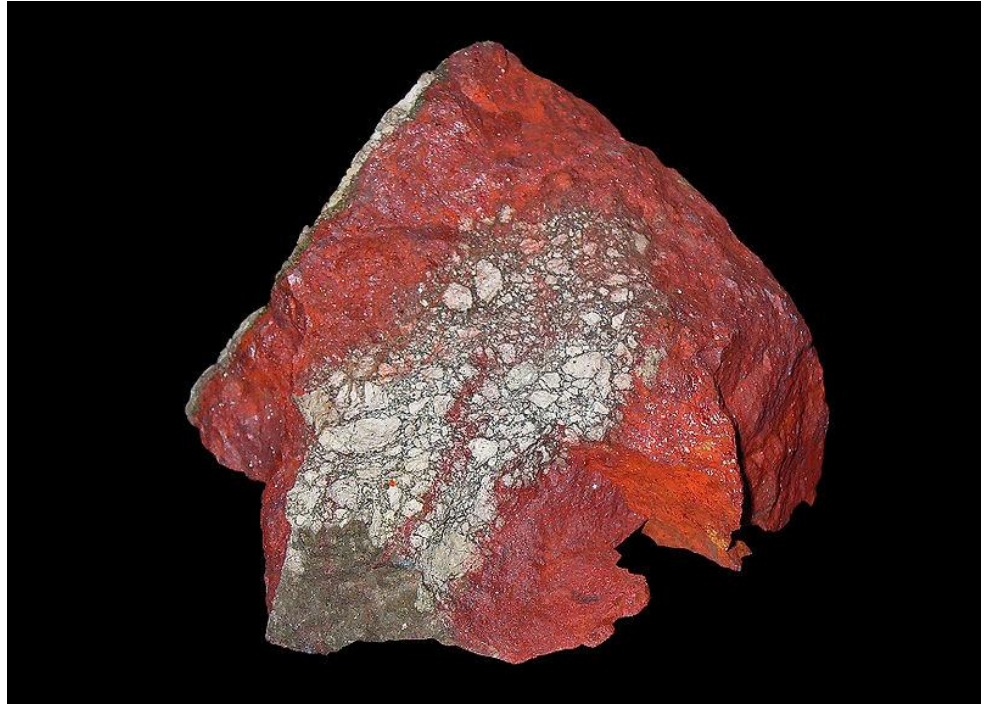

Чорнила

Фарби

Кіновар

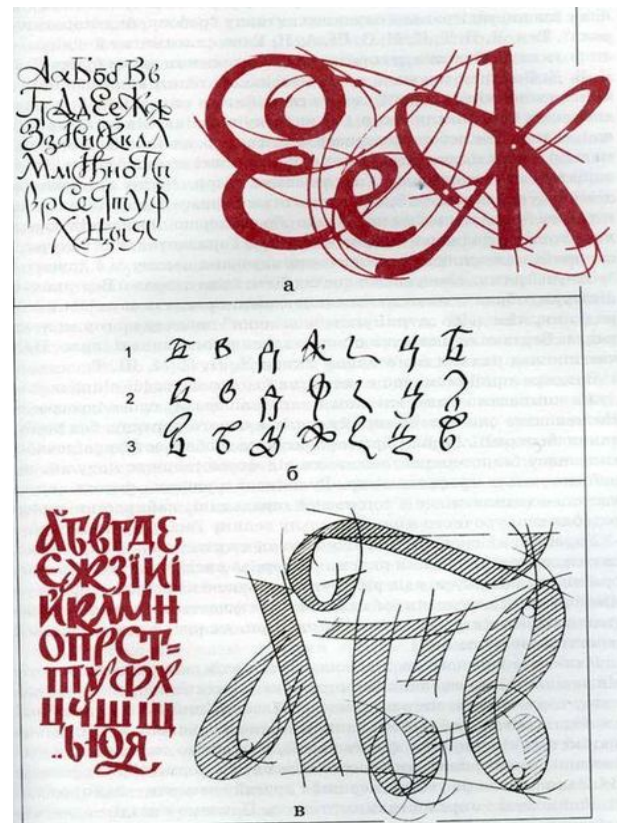
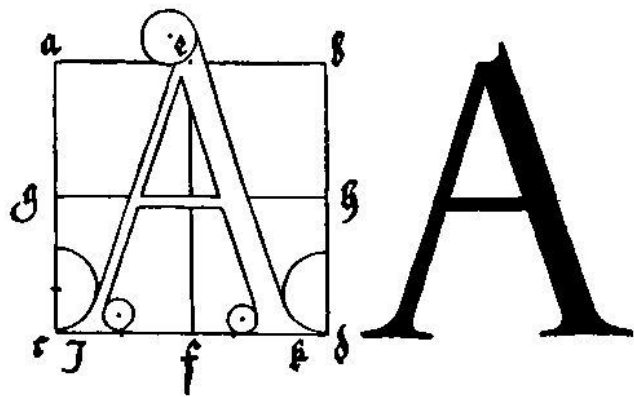
Пурпур

Лазур

Як працюють палеографічні методики?

Літургійне/книжне письмо

scriptura libraria

Лавришівське Євангеліє XIII-XIV ст.

Канцелярське письмо

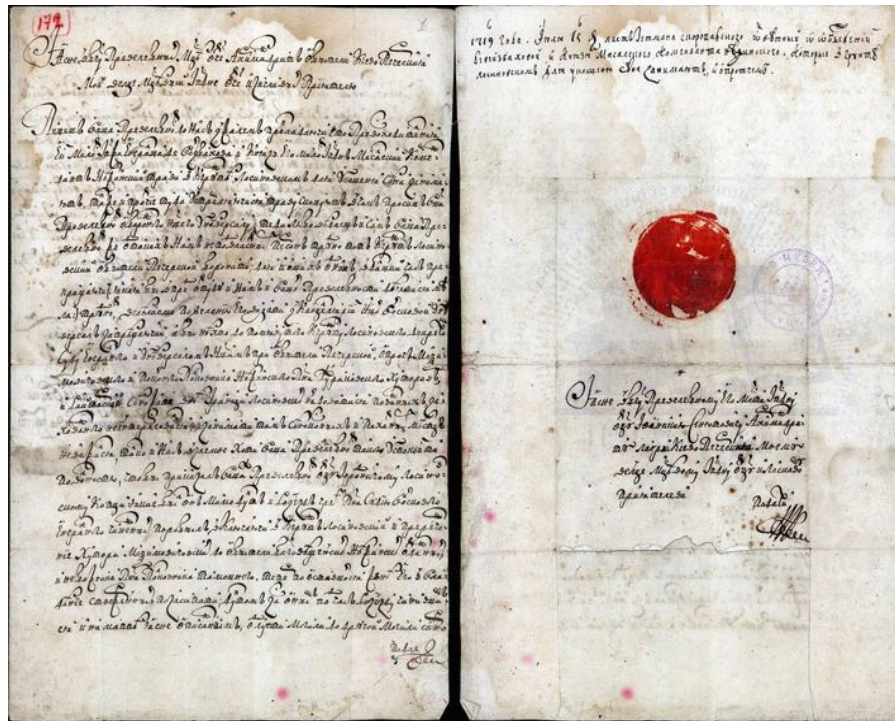
scriptura actuaria

лист гетьмана Івана

Скоропадського до намісника

Києво-Печерської лаври

Інноцентія (Сенютовича), 1719 р.

Маюскульне письмо

Остромирове
Євангеліє, 1057 р.

Маюскул (латинський)

factus es filius meus dilectus mihi
bene complacuit mihi. ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ ✠

EIpse ih̄s erat incipiens quasi a
horum trinitate ut putabatur filius

Мінускульне письмо

Дволінійне та чотирилінійне письмо

Ο Δ Η Μ Ο Σ
Θ Α Θ Η Ν Α Ι Ω
a

Η Δ Ε Λ Ψ Κ Ε Θ Ε Ω Ν Δ Ε Ξ Θ Ε Ι Κ Ε Τ Ο Θ Ω Κ Ο Υ Σ
Π Λ Ο Υ Σ Μ Ε Ν Λ Ψ Σ Ε Ν Κ Λ Υ Τ Ο Σ Ε Ν Ν Ο Χ Ι Γ Ι Ο Σ
Μ Β Ω Μ Ρ Ι Σ Ι Τ Ι Θ Ε Ι Κ Α Τ Α Λ Ε Ι Τ Α Τ Ε Τ Α Σ Σ Δ Σ
б

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΙΔΟΥ ΜΑΓΟΙ ΑΠΟ ΑΝΑΤΟΛΩΝ
ΠΑΡΕΓΕΝΟΝΤΟ ΕΙΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ ΛΕΓΟΝΤΕΣ
ΤΟΥ ΕΣΤΙΝ Ο ΤΕΧΘΕΙΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥ-
ΔΑΙΩΝ ΕΙΔΟΜΕΝ ΓΑΡ ΑΥΤΟΥ ΤΟΝ ΑΣΤΕΡΑ ΕΝ
в

Ἰὺ τὸν μᾶν ὁ μᾶν ἐρχομαι· μᾶν οὐ σὶ ν
αὐτὸ πᾶν τὸ τᾶν ροθί τᾶν· ὁ δὲ
ἡ γᾶν ὁ δὲ τᾶν· τί γὰρ ἡ αὐτὸν ὁ δὲ
ἡ σὶ ν· οἱ δὲ τᾶν ὁ δὲ τᾶν ὁ δὲ τᾶν
г

τᾶν αὐτὸν ἡ μᾶν τὸν ὁ δὲ τᾶν ὁ δὲ τᾶν ὁ δὲ τᾶν ὁ δὲ τᾶν
οἱ δὲ τᾶν ὁ δὲ τᾶν ὁ δὲ τᾶν ὁ δὲ τᾶν ὁ δὲ τᾶν ὁ δὲ τᾶν
д

В'язь

Лігатура

AE → *Æ*

ae → *æ*

OE → *Ɔ*

oe → *œ*

ff → *ff*

fi → *fi*

ij → *ij*

st → *ſt*

ft → *ft*

et → *e*

fs → *ß*

ffi → *ffi*

Podatus
(Pes)

Clivis
(Flexa)

Torculus

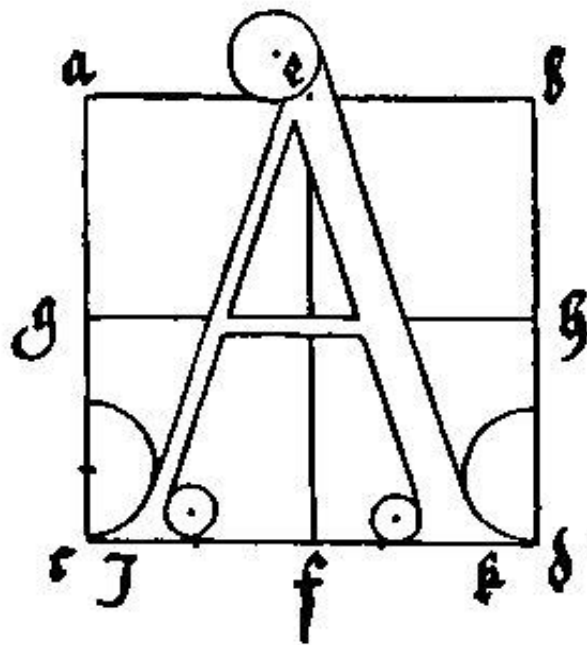
Porrectus

Torculus
resupinus

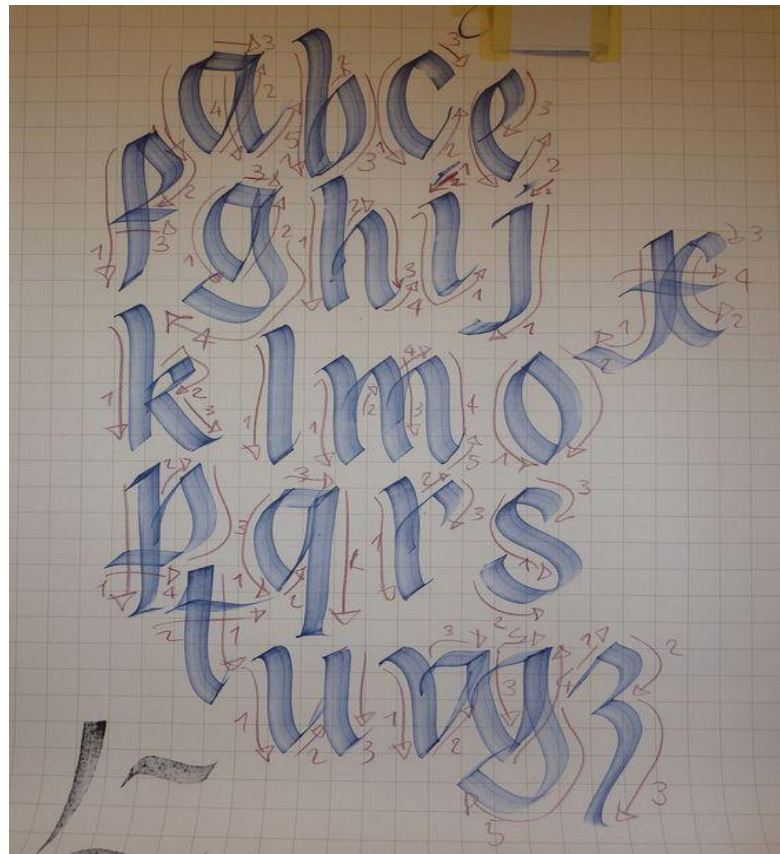
Корпус літери

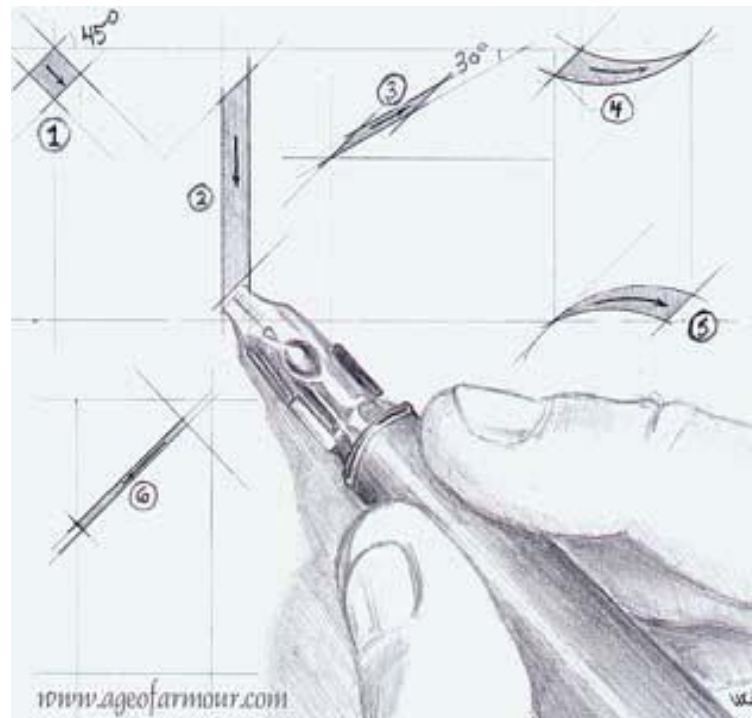
Діакритичні знаки

ı ģ ĩ ł ó ś ż ć ń ź ą ę

Дукт письма

Кут письма

Вага письма

“важке” письмо (товсті лінії)

“легке” письмо (тонкі лінії)

Варіативність письма

А	α	α)	α	α	α	α	α	α
Б	б	б	б	б	б	б	б	б
В	Δ	Π	Δ	Δ	б	б	б	б
Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Д	д	д	д	д	д	д	д	д
Е	ε	ε	ε	ε	ε	ε	ε	ε
Ж	ж	ж	ж	ж	ж	ж	ж	ж

Виникнення писемності в давніх слов'ян

Що і звідки ми знаємо про появу писемності в давніх слов'ян?

археологічні джерела

Солунська легенда

«О письменехъ Чрьноризца Храбра»

агіографічна література (Житіє Св. Кирила та Мефодія, Житіє Св. Климента Охридського, Успіння Кирила)

хроніки константинопольських патріархів

Місія слов'янських просвітників

Кирило (Костянтин) 826/827 -
869 рр.

Мефодій (Михаїл) 815-885 рр.

Преславська книжна школа

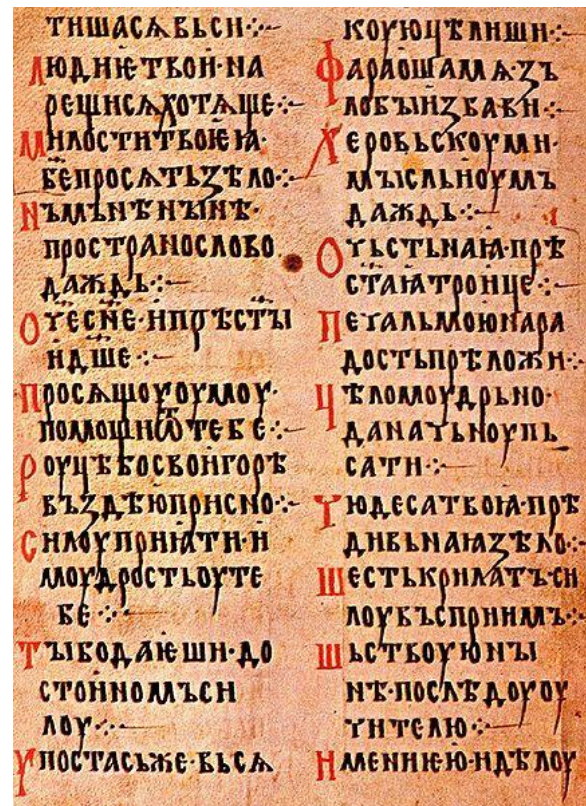
886 р. - школа ченця Наума
в Плісці

893 р. - школу перенесено
до Преслава

Борис I (852-889)

Симеон I Великий
(893-927)

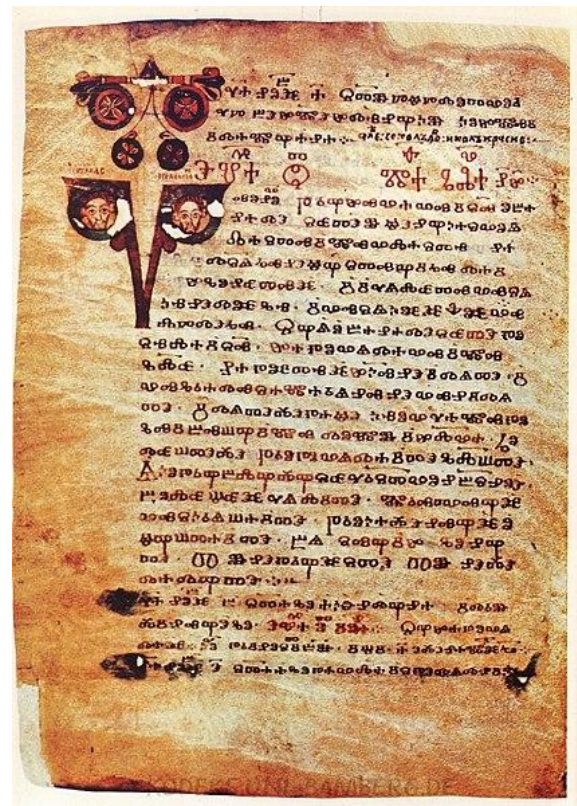
Азбучна
молитва, X ст.

Охридська книжна школа

886 р. - заснування школи в
Пантелеймонієвому монастирі
Климент Охридський

Ассеманієве Євангеліє,
кінець X - початок XI ст.

Напис царя Самуїла 993 р.

Самуїл Комітопул (980-1014)

въ имѧ ѡтъца и съ//ина и сѣаго доуха
а//зѣ самоип(л)ѣ рабѣ бѣж[и] // полагаж
памѧть [ѡтъц]//оу и матери и брат[оу
н]//а кръстѣхъ сихъ • // имена оусыпѣш
[ихъ ни]//кола рабѣ бѣжи[и] рипсимѣ
давѣ написа[...] // въ лѣто отъ сѣтѣ
[рениѧ мироу] // ѕ̄: ф̄а̄ инѣди[кта

✙ ВЪ ИМѧ ОУТѢЦА И СЪИНА И СЪЕДИНѢННАГО
ДОУХА АЗЪ СЪМОИП(Л)Ъ РАБЪ БѢЖИИ ПОЛАГАЖ
ПАМѢТЬ ОУТѢЦѢ ОУ И МАТЕРИ И БРАТѢ НАШЕМУ
НАШЕМУ КРЪСТѢ СЪИХЪ ИМЕНА ОУСЫПѢШ
ИХЪ НИ КОЛА РАБѢ БѢЖИИ РИПСИМѢ
ДАВЕ НАПИСА[...] ВЪ ЛѢТО ОУТѢ СѢТѢ
РЕНИИ МИРОУ // ѕ̄: ф̄а̄ инѣди[кта

Гньоздовський напис, початок X ст.

ГОРОУХА

Алекановський напис, X - XI ст.

[illegible]

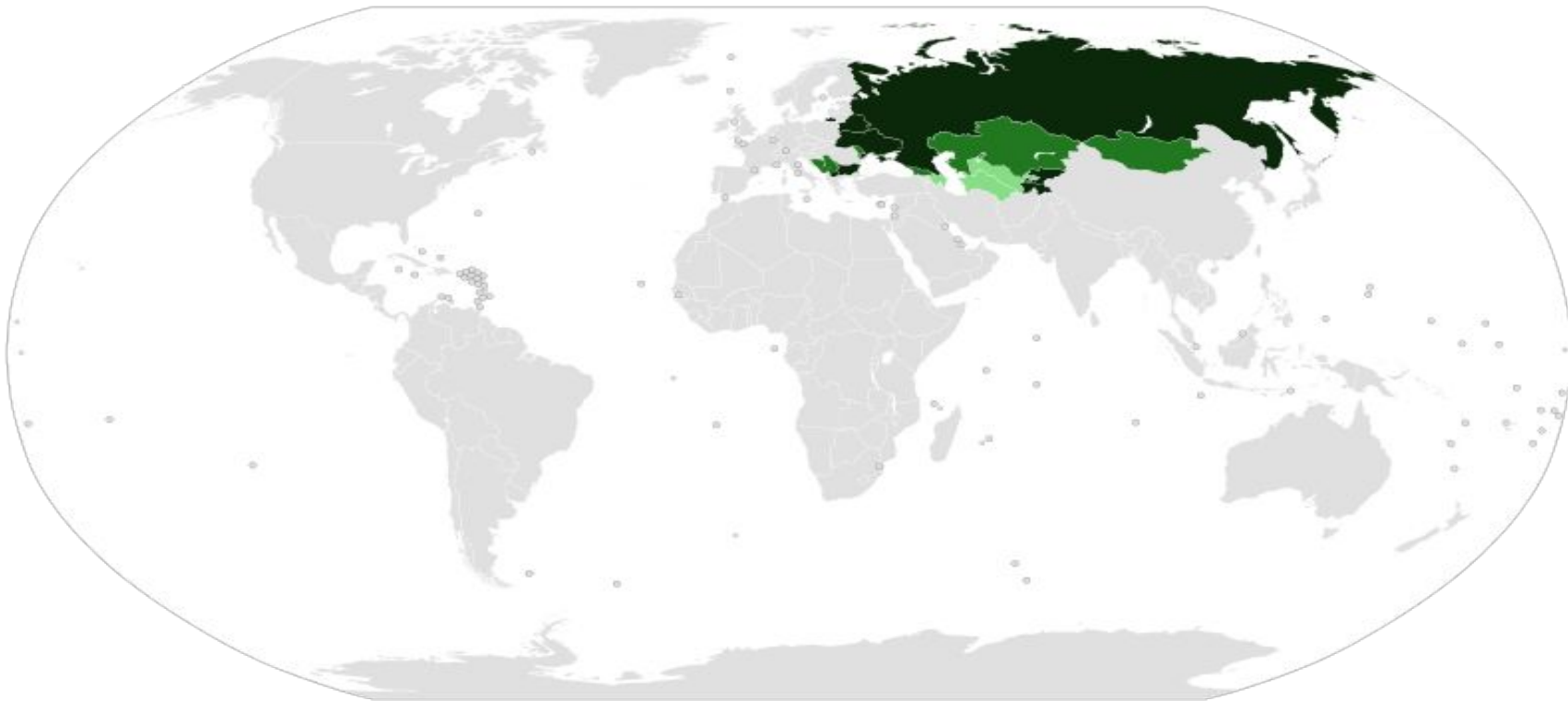
Характеристика кириличного алфавіту та старослов'янської мови

А В Г Д Е Ж З И К Л М
Н П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ
Ъ Ъ Ъ Ъ Ъ Ъ Ъ Ъ Ъ Ъ

N591

Поширення кирилиці в світі (2008)

Старослов'янська кирилиця

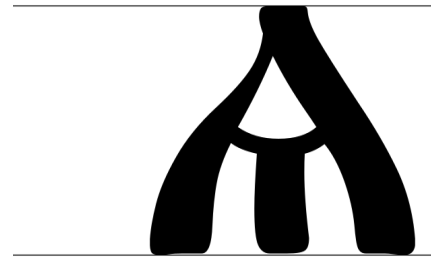
Византийський устав	Кирилиця	Глаголиця	Византийський устав	Кирилиця	Глаголиця
А	А — аз	Ⲁ		Ц — цы	Ⲟ
В	В — буки	Ⲃ		Ч — червь	Ⲙ
Г	Г — глаголь	Ⲅ		Ш — ша	Ⲟ
Д	Д — добро	Ⲇ		Щ — ща	Ⲟ
Є	Є — есть ^{xxx}	Ⲉ		Ъ — ер	Ⲙ
	Ж — живете	Ⲋ		Ы — еры	Ⲙ
	З — зело ^х	Ⲍ		Ь — ерь	Ⲙ
	З — земля ^{xxx}	Ⲏ		Ѣ — лять ^{xx}	Ⲁ
И	И — и ^х	Ⲑ		Ю — ю	Ⲑ
Н	Н — иже ^{xxx}	Ⲓ		Ѧ — (и) я ^{xxx}	
К	К — како	Ⲕ		Ѩ — (и) е ^{xxx}	
Л	Л — люди	Ⲗ		Ѫ — юс малый ^{xx}	Є
М	М — мыслете	Ⲙ		Ѭ — юс больш. ^{xx}	Ѣ
Н	Н — наш ^{xxx}	Ⲑ		Ѯ — йотов. ^{xx} юс малый	Ѣ
О	О — он	Ⲓ		Ѱ — йотов. ^{xx} юс больш.	Ѣ
П	П — покой	Ⲕ		Ѳ — кси ^х	
Р	Р — рцы	Ⲗ	Ѥ	Ѵ — пси ^х	
С	С — слово	Ⲙ	Ѧ	Ѷ — фита ^х	Ѧ
Т	Т — твердо	Ⲑ	Ѩ	Ѹ — нжица ^х	Ѧ
Ф	Ф — ферг	Ⲓ			Ѧ
Х	Х — х	Ⲕ			Ѧ
Ѡ	Ѡ — омега ^х	Ⲗ			Ѧ

Юси

Юс великий [ѣ] (оу) *рѣка* — *рука*,
дѣбѣ — *дубѣ*

Юс малий [jě] (я) *пѣтъ* — «*пять*»
(*риѣсѣ*)

Юси йотовані

Юс великий йотований [йю]

Юс малий йотований [йя]

Єри

Єр великий (‘) *другъдруга,
вѣслѣдѣ, обезвѣна*

паєрок (єрок)

Ѣ ѣ

рѣсскїн ѣзѣк

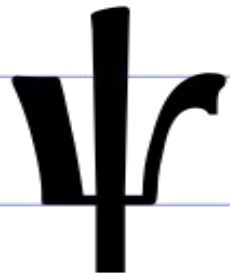
Єри

Єр малий (пом'якшення)

мечь, хвищъ

Ь ь

Грецькі літери

Цифрові значення кириличного алфавіту

1	2	3	4	5	6	7	8	9
·А·	·В·	·Г·	·Д·	·Е·	·Ѕ·	·З·	·И·	·О·
10	20	30	40	50	60	70	80	90
·І·	·К·	·Л·	·М·	·Н·	·Ї·	·О·	·П·	·Ч·
100	200	300	400	500	600	700	800	900
·Р·	·С·	·Т·	·У·	·Ф·	·Х·	·Ψ·	·Ω·	·Ц·
11	12	13	14	15	16	17	18	19
·Аі·	·Ві·	·Гі·	·Ді·	·Еі·	·Ѕі·	·Зі·	·Иі·	·Оі·
222	319	431	988					
·СКВ·	·ТФІ·	·УЛА·	·ЦПИ·					
222	319	431	988					
1000	2000	20000	43000					
*А	*В	*К	*ЛГ					
10000	300000	4000000	80000000					
Ⓐ	Ⓒ	Ⓓ	Ⓔ					

Діакритичні знаки кирилиці

́ *Оксія* (Акут): наголос.

̀ *Варія* (Гравіс): побічний наголос.

ˆ *Камора*: палаталізація.

̣ *Дасія*: густий придих.

̡ *Звательце* (застар. *звательцо*), або *пси́ли*: тонкий придих.

̣̣ *Титло*: скорочення/дата/число.

̨ *Трема*: дирезіс.

̡̣ Об'єднані *звательце* і *оксія* утворюють *ісо*.

̡̣̣ Об'єднані *звательце* і *варія* утворюють *апостроф*.

̡̣̣ Об'єднані *звательце* і *камора* утворюють *великий апостроф*
(використовується лише з буквою *омега*).

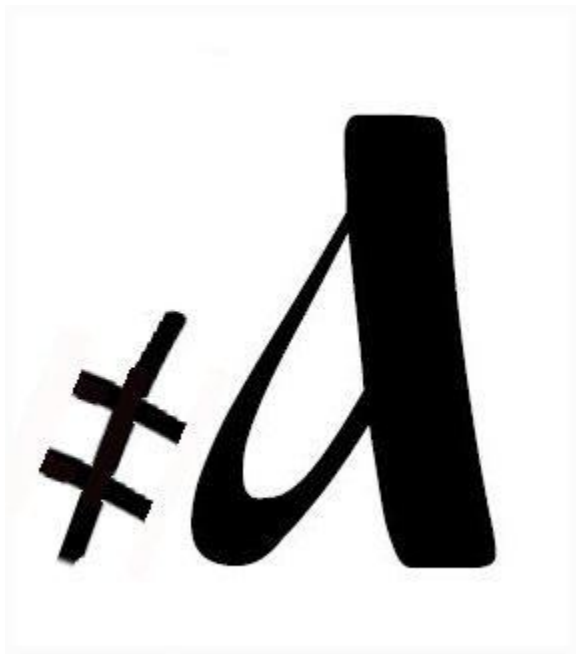
Кириличні числові значення

1	2	3	4	5	6	7	8	9
·Ѧ·	·Ѣ·	·Г·	·Д·	·Е·	·Ѕ·	·З·	·И·	·Ѡ·
10	20	30	40	50	60	70	80	90
·І·	·К·	·Л·	·М·	·Н·	·Ї·	·Ѧ·	·П·	·Ч·
100	200	300	400	500	600	700	800	900
·Р·	·С·	·Т·	·Ѵ·	·Ф·	·Х·	·Ψ·	·Ѡ·	·Ц·

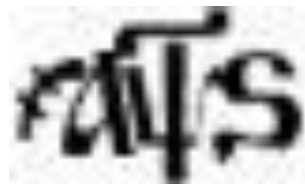
«Буквена цифір»

11	12	13	14	15	16	17	18	19
·аі·	·ві·	·гі·	·ді·	·єі·	·сі·	·зі·	·ні·	·їі·
222	319	431	988					
·СКВ·	·Т·І·	·У·А·	·Ц·П·					
222	319	431	988					
1000	2000	20000	43000					
*А	*В	*К	*А, Г					

Тисячі

7118 р. “від
створення світу”

1706 р.

Тьма

Десятки тысяч

Легіон

Сотні тисяч

Леандр

Тисячі Тисяч (мільйони)

Ворони

Десятки мільйонів

Колода

**сотні мільйонів - десять
квіндецильйонів**

Тьма тем

Мільярд - ∞

**“ей же болше несть числа и
человеком от Бога утаено;
невозможно бо есть человеку
таину Божию ведати”**

Давні системи літочислення та календарі

Календар давніх слов'ян

СЛАВЯНСКИЕ СОСУДЫ-КАЛЕНДАРИ IV в. н. э.
Наверху кувшин из Ромашков (Киевщина); внизу из Лепесовки;
внизу — сводная схема обоих календарей

Християнський календар і системи літочислення

46 р. до н.е. - Юліанський календар. 12 місяців, 7 днів на тиждень, 365 діб, впорядкована кількість днів у році та місяцях; першосічневий новий рік

325 р. - затвердження Нікейським собором Юліанського стилю

525 р. - встановлення дати народження Христа (Діонісій Малий)

742 р. - перше датування “від Різдва Христового”; римська (XV ст.) та візантійська (VII ст.) традиції літочислення

Християнський календар в Київській Русі

Візантійська ера “від створення світу” (за 5508 років до народження Христа; прийнята у Візантії з VII ст.), римські назви місяців, семиденний тиждень (“седмиця”). Імператор Юстиніан I (482-565) запровадив у Візантії християнське літочислення від створення світу, що, за підрахунками Православної церкви, сталося 1 вересня 5508 р. до н. е.

Початок нового року — 1 вересня (співіснував із побутовою традицією розпочинати рік 1 березня (до XIV ст. переважав березневий календар, у XIV - XV ст. обидва стилі застосовувались паралельно)

Кирик Новгородець (1110 - 1158) з Новгородського Антонієвого монастиря; “Кириково учение, имже ведати человеку числа всех лет” (1136).

1582 р., 24 лютого - Григоріанський календар (календарна реформа Григорія XIII)

1582 р., 4 жовтня - офіційне затвердження в Речі Посполитій

1582 р., 5 жовтня - 14 січня 1583 р. - Священна Римська імперія

1587 р., 21 жовтня - Королівська Угорщина (землі корони Св.Іштвана)

1918 р., 12 лютого - "Закон про заведення на Україні числення часу по новому стилю і перевод годинників на середньоевропейський час" ЦР УНР (вступив в силу 16 лютого (1 березня))

Розбіжність між юліанським і григоріанським стилями

Відрізки часу (за старим стилем)

Виправлення (дні)

Від 5 жовтня 1582 р. по 29 лютого 1700 р.

+10

від 1 березня 1700 по 29 лютого 1800 р.

+11

від 1 березня 1800 по 29 лютого 1900 р.

+12

від 1 березня 1900 по 29 лютого 2100 р.

+13

від 1 березня 2100 по 29 лютого 2200 р.

+14

Література:

Кісь Я.П. Хронологія писемних пам'яток західноукраїнських земель в XIV—XVIII ст. //Історичні джерела та їх використання», 1964, вип. 1

Климишин І.А. Календар природи і людини. Львів, 1975.

Пронштейн А.П., Кияшко В.Я. Хронология. Москва: Высш. школа, 1981.

Тарасенко О. Історична хронологія. Календарні системи світу: Навчальний посібник. – Київ, 2004.

Палеографія писемних пам'яток XI - XIV ст.

Давньоруський устав

Пропорційність

Каліграфічність

Мала варіативність

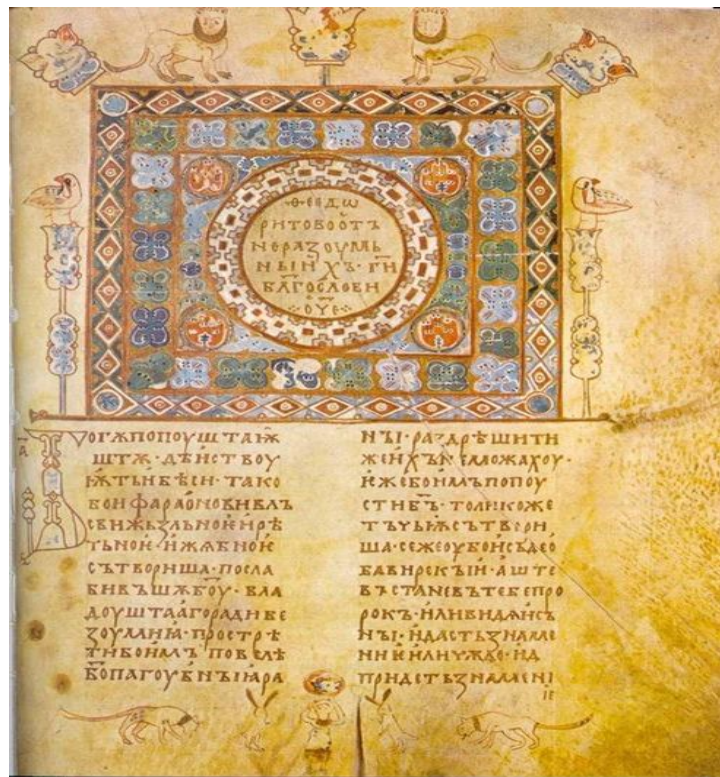
Ранній (старший) устав - XI - перша половина XIII ст.

Пізній (молодший) устав - друга половина XIII - середина XIV
ст.

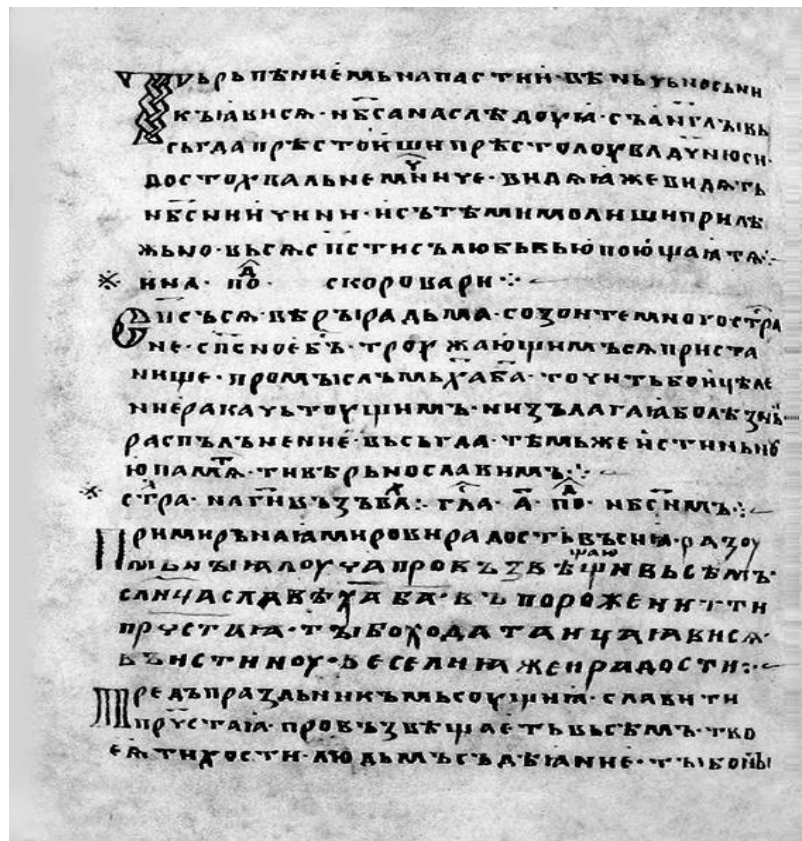
Остромирове Євангеліє 1056-1057 рр.

Изборники Святослава 1073, 1076 pp.

Новгородські служебні Мінеї 1095-1097 рр.

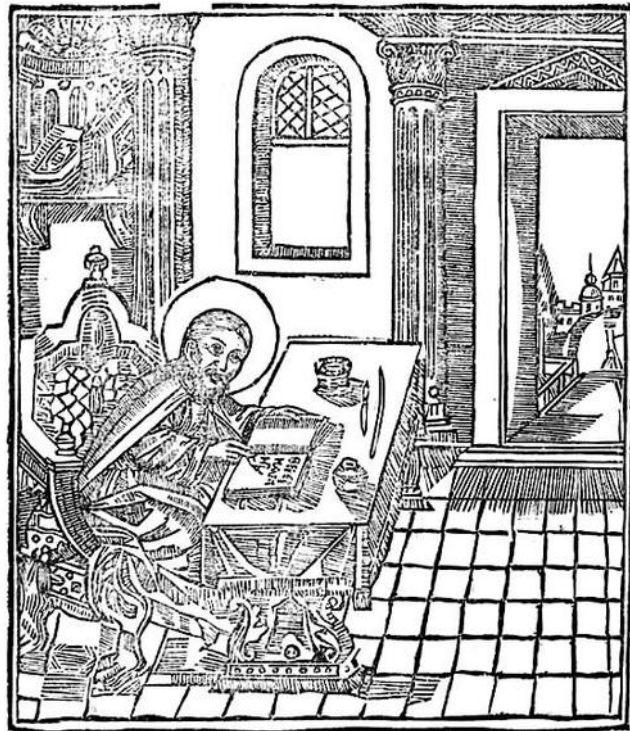
УАТЕНЕ БЪМЪНЖЕ
ГЛѢШН НАВННѢЩЕ
ГЛѢЩОУМОУ БЪ
ЗГЛАСНКОУРЪ НО
БРАЩСАГЪ БЪЗЪ
РѢНАПЕТРА НПО
МАНѢ ПЕТРЪ СЛО
БОГНН ІАКО ЖЕРЕУЕ
МОУ ІАКО ПРѢДЕ
ДАЖЕНЕ БЪЗГЛА
СНТЪ КОУРЪ ТОН
КРАТЪ ОУТЪ БРЪЖЕ
ШНСАМЕНЕ НІШЪ
ДЪЗЪНЪ ПЛА КА
САГОРЪ КО НМА
ЖНДРЪЖАЩЕНІУ
САРЪ ГЛАХЪ САНН
БНІЖЩЕ Н ЗАКРЪІ

294
БЪШЕН БНМАХЪ ПО
АНЦА БЪПРАШАА
ХЪЖЕН ГЛѢЩЕ ПРО
РЪЦН КЪТО КСТЪ
ОУДАРНИ ТА НН
НАМЪЗНОГАХОУЛА
ЩЕ ГЛАХЪ НАНЪ

УА. Ф. ЕУМОА. КЛОНО. ВЕ
ДОШАТЪ КАНАФИЗЪ ПРѢТОР
КЪ ДАНРАСПЕНАТЪ НЦН БЪ
ТАПА. Ф. Н. Д. ЕУЛНА

ВЛАВАТЪ ЕТИ ЦРКОВИ САНН ІАКОЗНОДО
БНАМАНА ПСАТИ ЕУЛНЦІ ПОУАХЪЖЕ
ПСАТИ КЛАТЪ Ф. Ф. А. ЛКНІУА
ХЪЖЕ КЛАТЪ ЦАШНАХЪЖЕ
ННН ІАКОУ КЛАТЪ КРАТЪ ПРѢТОР
БЪЖЕ ЦРКОВИ ННН Ф. А. ЛКНІУА
АМЦЪ КЛАТЪ ЦРКОВИ ННН АЛАВЪКЪНА

Палеографія писемних пам'яток XIV - XVI ст.

Зміни в статусі письма у європейській культурі:

розвиток канцелярського письма поява півуставу й скоропису

зміна характеру держави, розбудова судово-адміністративного апарату, ускладнення державного управління, розвиток писаного права та економіки

поширення грамотності

Канцелярська практика й культура письма в канцеляріях Великого князівства Литовського

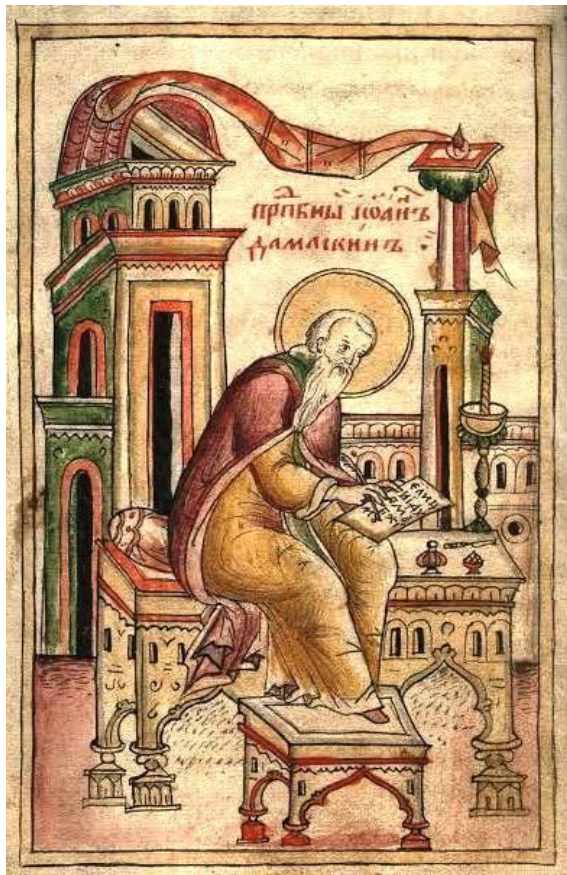
Владислав II Ягайло

Вітовт

“уставний скоропис”

зміни в техніці письма

до

після

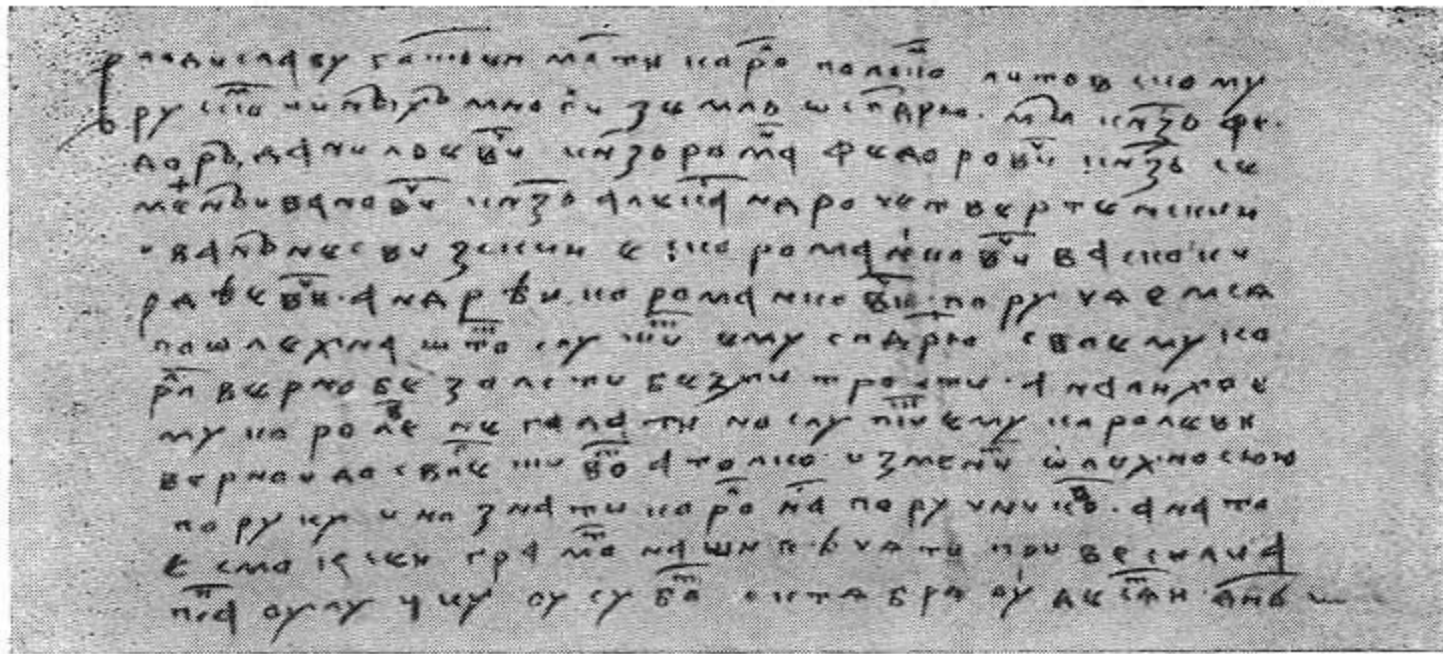

ранній (старший) півустав кінець XIV - XV ст.

пізній (молодший) півустав XVI - XVII ст.

М^лтн^ю бж^ю мы вм^нк^н кн^з вн^тов^ть ве^дом^тн^н нс^ож^ном^оу до^бро
м^оу кс^то^ли^н нс^{ел}н^ть по^гр^на^же^смо^у до^пу^ст^нл^н са^дп^тн^се^ло
и^сна^жо^у ло^ук^оу на^сы^ро^кор^нн^оу по^до^лс^кон^зе^ма^но^у ка^ме^не^ци^со^у по^вѣ
тѣ ме^жн^рѣ^са^ми^н мр^аш^ка^ми^н до^бе^рг^а мо^ра^ши^си^н ко^вс^ко^н за^бо^вн^ть
з^об^оу^ст^ры^но^рн^н ко^ул^нс^ов^ым^н лѣ^ск^а жи^то^то^ла^га^ро^у па^да^ст^ь мо^ра^ша^с
с^ен^ко^вс^ка^а ло^ум^ор^ах^во^у ве^ли^со^у ва^си^ле^вн^н ка^ра^чо^вс^ко^мо^у сл^оу^зѣ
на^ше^мо^у ад^ал^не^смо^у зо^вс^нм^н лѣ^сы^н за^оу^бр^од^ам^н нс^по^ла^ми^н
нз^сѣ^но^жа^ти^н нз^ло^уг^ам^н зо^вс^нм^н по^жи^ти^си^н се^мо^у ндѣ^лѣ^тѣ^то^у
ндѣ^лѣ^то^у по^пт^ок^он^а вѣ^сн^н вѣ^тн^не^с то^е смо^у тн^ни^н нс^па^ны^н ра^да^ми^н
на^ши^н н за^бо^вѣ^рн^н по^сл^оу^ги^н на^лѣ^ти^н шо^у вѣ^дом^тн^н пс^та^н
на^шо^у ис^аз^ал^не^смо^у пр^ни^зѣ^сн^н пи^са^л нс^ть оу^по^ло^ти^ско^у
лѣ^та шр^ож^ет^ь ва^хв^ат^ни^са^но^го пр^нс^тп^но^го шс^ла^дс^а то
бо тр^пѣ^то мца ма^т па^т то^го дн^а : —

Грамота князя Вітовта Василеві Карачевському на право осадження
с.Княжа Лука, 1383 р.

Присяжний запис князя Дмитра Ольгердовича королеві
Владиславу II Ягайлу, 1388 р. (фрагмент)

Воиимъ Нѣое стансе
За Цнѣа Полоиѣ Ярославъ Изяславови Сознаѣа сии мой Листо вѣ-
чнѣ цнѣ порѣшно иѣ на голодѣнцѣхъ Архимаѣритѣ нашего Хори-
гледскаго филарета и вси Хратѣ Его Хогомоцѣ нашѣ иѣ потребе
вѣфѣснѣ и порѣшнѣ иѣ позволи еси и вѣчнѣ наѣа на основаннѣ
и софѣрѣднѣи мѣна Хереѣ воиѣ Протиѣо иѣ Хереѣ на рѣцѣ Хелѣ-
ци зѣи Монастиѣа Хоригледскаго мѣрѣ дорогами потѣрата ѣ Мона-
стиѣа иѣдѣтѣ и за Хелѣчиѣю дѣрѣгата дорога до дѣвинѣ вѣдѣтѣ А иѣто
сию волю нашѣ или одноѣста вси Грамотѣи дѣшѣполѣно нарѣши
да Хѣрѣѣ частѣа его со дѣриѣи и со вѣдоѣю а на вѣрѣдѣсти вѣчнѣю Пѣ-
нашѣ вѣмѣлѣно за вѣсѣи Писаѣо дѣсѣи во Градѣ нашѣ Полоѣнѣ Лѣста
ѣ Создѣнаго мѣра Сѣѣ сотѣи дѣ индикѣта аѣ

Грамота князя
Ізяслава Ярославича
на млин
Полоцькому
Борисоглібському
монастиреві, 1396 р.

грамота
молдавського
господаря
Александра Доброго,
1408 р.

впливи латинського курсиву південнослов'янський півустав і скоропис

стилістичні ознаки:

- прискорення процесу письма - ширша амплітуда рухів
- спрощення начерку корпусу графеми
- зв'язне написання
- збільшення варіативності літер
- збільшення кількості скорочень та надрядкових букв
- збільшення графічних додатків

Взаємні впливи латинського та кириличного канцелярського письма

[illegible]

Взаємні впливи латинського та кириличного канцелярського письма

[illegible]

[illegible]

Ami Vreloziny mui Pami Vreloziny P. Z. Z.
Muie uhe mui Pami y Pami

[illegible]

Wm m. Pura uiskymie i z -
celuy m. Pr. m. d.
y Slagunimov
Ant. Thoson, Lerman y Kuev
A. Japshin, Prokhorov, Mladic
Noyse, Zernov,
J. G. G.

y Gendai
S. D. G. am.

W. R. Bailey
Ct. 26. 8. 1881

Український скоропис другої половини XVII ст.

[illegible]

Варіативність

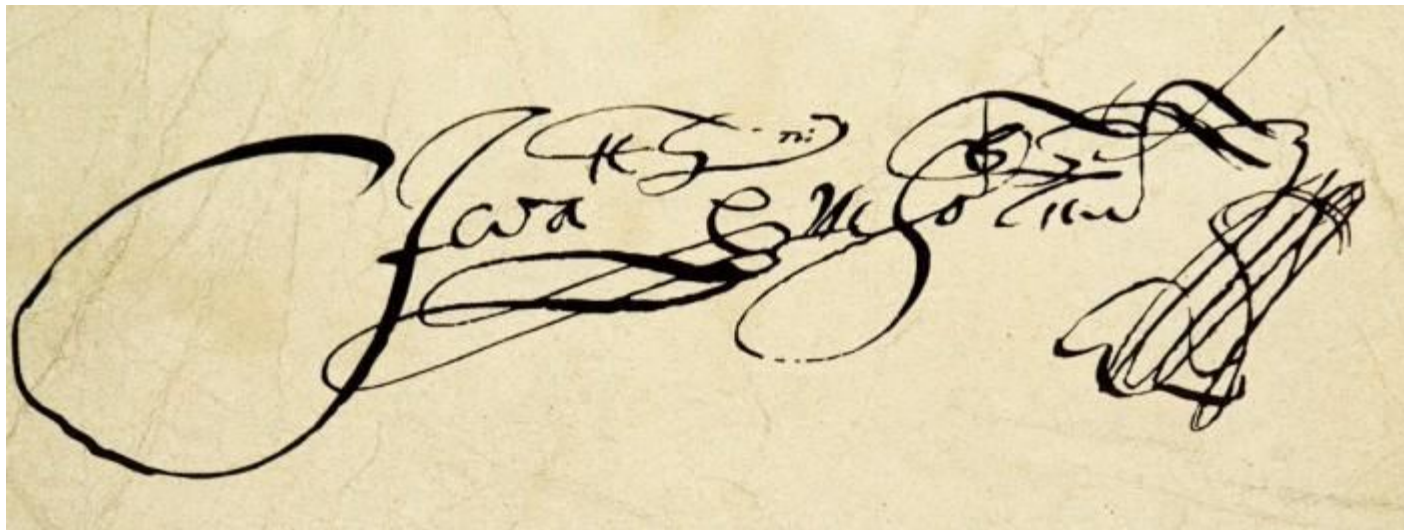
А	α	α)	α	α	α	α	α	α
Б	б	б	б	б	б	б	б	б
В	Δ	Π	Δ	Δ	б	б	б	б
Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Д	д	д	д	д	д	д	д	д
Е	ε	ε	ε	ε	ε	ε	ε	ε
Ж	ж	ж	ж	ж	ж	ж	ж	ж

Лігатури

Горизонтальні лігатури

Рукою власною

Handwritten signature in Cyrillic script on aged, textured paper. The signature is highly stylized and cursive, featuring large loops and flourishes. The text appears to be "Лавра Семёновна" (Lavra Semyonovna), with "Лавра" on the left, "Семёновна" in the middle, and a large, decorative flourish on the right. The ink is dark, and the paper shows signs of age and wear.

Josephus
Abbot

Православныи
Господи Свѣтъ
А

Анхано⁵
Ханекофф[#]

Емѣ знаменъ Креста. Восна Е.о.
Александръ Ивановичъ Захаровъ

Генералъ Графъ Шварцъ новгородъ

